

**Fond za humanitarno pravo
Dokumentovanje i pamćenje**

Makenzijeva 67/II, 11110 Beograd, Srbija

Tel/Fax: +381 11 3444 313

+381 11 3444 314

Email: office@hlc-rdc.org

Home Page: <http://www.hlc-rdc.org>

Čelebići 1992 : Van svake sumnje

Subota, 24. februar 2007.

Sava Centar, sala 2/0

Beograd, Srbija

U organizaciji Fonda za humanitarno pravo i Outreach programa
Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju,
uz finansijsku podršku Saveta Evrope i OEBS-a

09:00	Registracija
09:30 – 10:00	Uvodne napomene Moderator: Silvija Panović Đurić, Savet Evrope Nataša Kandić, izvršna direktorka FHP Nj. E. Ambasador Denis Huber, šef misije Saveta Evrope u Srbiji Nj. E. Ambasador Hans Ola Urstad, šef misije OEBS u Srbiji Ivana Dulić Marković, potpredsednica G17 + Alexandra Milenov, predstavnik Sekretarijata MKSJ u Srbiji
10:00 – 10:45	Prva sesija - Istraga Hiroto Fujiwara, analitičar, član tima istražitelja, Tužilaštvo MKSJ
10:45 – 11:15	Pauza za kafu
11:15 – 12:00	Druga sesija - Slučajevi tužilaštva i presude Thomas Wayde Pittman, pravnik, saradnik Pretresnog veća MKSJ
12:00 – 12:30	Pauza za kafu
12:30 – 13:15	Treća sesija - Žalbeni postupak Helen Brady, viši zastupnik optužbe u žalbenom postupku, Tužilaštvo MKSJ

13:15 – 13:45	Pitanja i odgovori Moderator: Silvija Panović Đurić, Savet Evrope
13: 45 - 15:15	Ručak
15:15 – 17:15	Četvrta sesija - Glas žrtava Moderator: Nataša Kandić

Boro Gligorević
Milojka Antić
Vaso Kuljanin
Mile Kuljanin
Zora Kuljanin
Rajko Kuljanin
Velibor Mrkajić
Strahinja Živak

***

U nedostatku zvaničnih inicijativa za otkrivanje i kazivanje istine o prošlosti, FHP organizuje javne debate putem kojih se promovise sudska istina i na kojima predstavnici MKSJ predstavljaju dokaze na kojima se zasnivaju presude, a u vezi sa istim slučajevima žrtve iznose svoje lične priče o patnjama i nepravdi kojima su bili izloženi. FHP je 24. februara 2007. godine uz pomoć Outreach kancelarije MKSJ organizovao, četvrti u nizu¹, javnu debatu "Čelebići 1992, van svake sumnje". Debatu su finansijski podržali Savet Evrope i OEBS.

Tema ove konferencije bili su zločini koji su počinjeni u periodu od aprila do decembra 1992. godine prema Srbima civilima u logoru "Čelebići", a zbog kojih su Zdravko Mucić, Hazim Delić i Esad Landžo osuđeni pred MKSJ.

1. Uvodne napomene

Nataša Kandić, izvršna direktorka FHP je na početku konferencije rekla da su suđenja za ratne zločine jedan od najboljih mehanizama za uspešno uspostavljanje procesa suočavanja s prošlošću, ali i upozorila da će, nakon ukidanja MKSJ, kada nadležnost pređe na nacionalne sudove, društva bivših jugoslovenskih republika biti u obavezi da utvrde istinu o zločinima koji su počinjeni. Dodala je da u tom procesu, da bi uspeo, žrtve moraju aktivno da učestvuju, "jer će upravo žrtve imati ulogu da pomognu sudovima u utvrđivanju odgovornosti optuženih".

---

¹ FHP je u junu 2005 održao konferenciju "Srebrenica – van svake sumnje", u januaru 2006. godine "Foča – van svake sumnje" i u junu 2006. godine "Prijeđor – van svake sumnje".

"Mnoga društva problem masovih kršenja ljudskih prava u prošlosti prevazilaze uz pomoć komisija za istinu, raznih istorijskih komisija i po negde komisija za žrtve, a koje doprinose suđenjima za ratne zločine i omogućavaju da se utvrdi potpunija istina sa stanovišta žrtava.

Upravo zbog toga što mislimo da nije moguće da istina o prošlosti bude utvrđena samo na osnovu suđenja za ratne zločine, budući da sudovi nigde i nikada nisu imali kapacitete da sve one koji su počinili ratne zločine izvedu pred lice pravde, mi u Fondu za humanitarno pravo, kao i druge organizacije za ljudska prava, uglavnom zagovaramo stvaranje atmosfere u društvu koja će omogućiti postojanje javnih platformi za glas žrtava. I da tek onda, ukoliko stvorimo takvu klimu u kojoj će istina o tome šta se dogodilo dobiti javno priznanje, stvorimo i atmosferu u društvu koja ozbiljno može da doprinese ne samo pomirenju, nego i tome da se nikada više ne ponove zločini koji su se dogodili u državama bivše Jugoslavije."

Šef misije Saveta Evrope u Srbiji, **Denis Huber**, rekao je da je "suočavanje sa prošlošću težak zadatak koji zahteva mnogo emotivnog ulaganja. Inicijative koje podstiču taj proces značajne su za države regiona, jer pružaju šansu da se kroz prezentovanje činjenica na osnovu kojih su donete presude pred MKSJ i kroz svedočenja žrtava, kojima je otvoren prostor da govore o svojim iskustvima, utvrde neosporive činjenice o zajedničkoj prošlosti."

Istakao je značaj budućih generacija u tom procesu, jer "ovakve inicijative nisu okrenute prošlosti, već budućnosti. Suočavanje sa prošlošću je prvi i naznačajniji uslov da bi se živelo dobro i da bi se izgradila stabilna budućnost".

Govoreći o izveštaju Saveta Evrope o poštovanju ljudskih prava u Srbiji koji je objavljen krajem 2006. godine, Denis Huber je rekao da se od Srbije očekuje da učini sve da bi ispunila međunarodne obaveze, od kojih su najznačajnije "potpuna saradnja sa MKSJ i pokretanje državnih inicijativa putem kojih bi se podigla svest društva o značaju procesa suočavanja sa prošlošću. Na taj način bi se prekinula tišina, a kazivanje istine doprinelo bi ponovnom uspostavljanju iskrenog odnosa među zemljama u regionu".

Ambasador **Hans Ola Urstad**, šef misije OEBS u Srbiji, rekao je da je "suočavanje društva sa činjenicama o masovnim kršenjima ljudskih prava u prošlosti teško, ali i neophodno, da ta prošlost ne bi postala prepreka za dalji zajednički život i da se takvi zločini ne bi ponovo desili".

Dodao je da je obaveza policije i regionalnih sudova da pokrenu procese protiv optuženih za ratne zločine i ustanove istinu o zločinima počinjenim na prostoru bivše Jugoslavije: "Proces donošenja pravde žrtvama podrazumeva mnogo više od suđenja. Iako su sudovi odgovorni za utvrđivanje činjenica i kažnjavanje zločinaca, javnost u čitavom regionu treba da bude upoznata sa onim šta je na suđenju izneto, da istina i glasovi žrtava ne bi ostali zatvoreni u sudnici."

Ističući prisustvo pripadnika udruženja žrtava "Izvor" iz Prijedora na konferenciji, rekao je da je želja žrtava da čuju istinu o patnji pripadnika druge etničke grupe preduslov pravom pomirenju. "Važno je da se prizna i osudi svaki počinjeni zločin, da se čuje puna istina o tome šta se dešavalo u toku rata. Oni koji su jednom živeli zajedno, traže šansu da dokažu da mogu ponovo da zajedno žive, ali pre toga svaka strana treba da prihvati istinu o zločinima, da se suoči sa odgovornošću i prizna patnje drugih žrtava."

Ivana Dulić Marković, potpredsednica stranke G17 plus, otvorila je konferenciju kao jedna od retkih nosilaca državnih funkcija koja je oduvek, uključujući i period kada je bila potpredsednica Vlade Republike Srbije, jasno izražavala svoj stav o suočavanju sa prošlošću i odgovornošću za počinjene zločine.

"Pretnje sudiji s telefona upravnika Centralnog zatvora, zahvalnica zločincu na spomeniku žrtve, cepanje bilborda sa slikom Zorana Đinđića i ponajviše ubistvo predstavnika Helsinškog odbora Republike Srpske predstavljaju očiglednu kulminaciju nivoa ne samo zločinaca, nego i njihovih simpatizera", rekla je Ivana Dulić-Marković, dodavši da "nijedan napor, nijedno traganje za pravdom nije uzaludno, zbog čega su ovaj dan i ovaj skup nešto mnogo više od pravde".

Alexandra Milenov, šef kancelarije MKSJ u Srbiji, dala je uvod u slučaj MKSJ *Mucić i drugi*. Istakla je da je do suđenja u ovom predmetu došlo zahvaljujući saradnji i hrabrosti žrtava logora "Čelebići" i ukazala na to da "javnost ne zna činjenice koje je Tribunal utvrdio o tome šta se dogodilo u ovom logoru. Javnost ne zna da je Tribunal utvrdio van svake razumne sumnje, da su stotine srpskih civila pretrpeli strašne zločine koji su prilično i sadistički, u tom logoru između aprila i decembra 1992. godine".

2. Prva sesija - Istraga

Hiroto Fujiwara istražitelj Tužilaštva MKSJ u predmetu "Čelebići", govorio je o toku istrage i činjenicama koje su u toku istrage utvrđene, a tokom suđenja u prvom stepenu i tokom žalbenog postupka potvrđene.

Prve informacije o zločinima počinjenim u logoru u Čelebićima došle su od organizacije Human Rights Watch. Slučaj se zasnivao na izjavama svedoka i istragama na terenu. Prostor na kome se nalazio logor je fotografisan, napravljen je model logora čime je svedocima u toku suđenja olakšano da odrede lokacije o kojima su govorili. Korišćeni dokazi su uključivali izjave eksperata. Doktor James Gow, svedok-ekspert, stavio je pojedinačne događaje vezane za konflikt u bivšoj Jugoslaviji u zajednički kontekst koji je korišćen kao okvir i u drugim podignutim optužnicama. Sem značajnog dokumenta koji je izdala Vojna istražna komisija Armije Bosne i Hercegovine, u predmetu nije korišćeno mnogo dokumentarnog materijala.

Istakao je da je bilo teško doći do svedoka s obzirom na to da mnogi od njih danas žive u Australiji, Sjedinjenim Američkim Državama i u Kanadi. Takođe, nije bilo dovoljno saradnje ni Republike Srpske i Savezne Republike Jugoslavije, tako da istražitelji, na primer, nisu mogli da uđu u Republiku Srpsku da bi intervjuisali svedoke sve do kraja 1994. godine. Uz pomoć pojedinaca i nevladinih organizacija, svedoci su intervjuisani u susednim zemljama. Kao rezultat istrage, 19. marta 1996. godine podignute su optužnice protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića, Hazima Delića i Esada Landže. Istraga je pokazala da su Zdravko Mucić, komandant logora i Zejnil Delalić, komandant Prve taktičke grupe Armije BiH i komandant oblasti u kojoj se logor nalazio komandno odgovorni, a Hazim Delić i Esad Landžo individualno krivično odgovorni za protivpravno zatočenje civila, nečovečno postupanje, lišavanje života, mučenje i nanošenje velikih patnji ili teških povreda.

Dokazi koji su prikupljeni tokom istrage pokazali su sledeće:

U opštini Konjic je, po popisu stanovništva iz 1991. godine, živelo 43,878 stanovnika, od kojih su 54.3% stanovnika su činili Muslimani, 26.2% Hrvati, a 15% Srbi. Istraživanja iz septembra 1996. godine pokazala su da u tom trenutku u opštini Konjic živi 88% Bošnjaka, 4% Hrvata i 2% Srba.

Prvi napad na Konjic desio se 20. aprila 1992. godine. U to vreme su TO, HVO i MUP imali kontrolu nad gradom, a uskoro su je ostvarili i nad vojnim postrojenjem "Igman", kada je dogovoreno da se JNA dozvolili povlačenje iz baraka u Čelebićima. Nakon toga su TO, HVO i MUP preuzeli kontrolu nad objektom. Do kraja maja 1992. godine imali su kontrolu nad svim važnijim objektima u opštini Konjic.

Vojne operacije rezultirale su pritvaranjem velikog broja Srba koji su zatvoreni u logoru u mestu Čelebići, bivšem objektu JNA, u kome se nalazilo vojno skladište i kasarna. Čitav prostor zauzimaio je površinu od 50.000 kvadratnih metara. JNA je ovaj objekat koristila za skladištenje goriva, pa su se tu, između ostalog, nalazili podzemni tuneli i rezervoari. Izjavama svedoka je potvrđeno da je logor bio u funkciji od aprila do decembra 1992. godine. Zatvorenici su bili svakodnevno mučeni u hangaru 6, tunelu 9, zgradi A, zgradi B i više šahtova oko logora gde su bili zatočeni tokom noći i to u vodi koja im je dolazila do vrata. Žene su uglavnom bile smeštene u zgradi A i zgradi B .

Od maja do decembra 1992. godine pojedinci su puštani iz logora u više navrata. Neki su odvedeni u druge logore, dok su neki predviđeni za razmenu. Poslednji zatvorenici napustili su logor "Čelebići" 9. decembra 1992. godine.

Presdom je potvrđeno da je u logoru vladala atmosfera straha i zastrašivanja. Svi bivši zatvorenici koji su svedočili, opisali su nasilje i zločine koje su videli ili doživeli. Zaključeno je da je zatvoreniciima uskraćivana hrana, voda, medicinska nega, uslovi za spavanje i higijenski uslovi. Predočeni su dokazi i o psihofizičkom zlostavljanju u logoru u Čelebićima.

Na osnovu činjenica utvrđenih istragom, Zdravko Mucić i Zejnil Delalić, na osnovu krivične odgovornosti nadređenog i Hazim Delić i Esad Landžo, na osnovu individualne krivične odgovornosti, optuženi su za protivpravno zatočenje civila, nečovečno postupanje, lišavanje života, mučenje i nanošenje velikih patnji ili teških povreda. Optužnica je pominjala ubistvo bar 14 zatočenika, sedam slučajeva mučenja, uključujući dva slučaja silovanja i najmanje pet slučajeva nanošenja velikih patnji ili teških povreda

3. Druga sesija - Slučajevi tužilaštva i presude

Thomas Wayde Pittman, saradnik Pretresnog veća u predmetu *Mucić i drugi*, govorio je o toku suđenja, predošnim dokazima i presudi. U toku suđenja koje je trajalo od marta 1997. do novembra 1998. godine, svedočilo je 122 svedoka, a predošćen je 691 dokazni predmet.

Prezentaciju je dopunio video prikazima pojedinih svjedočenja koja su, zajedno sa dokaznim predmetima, činili činjeničnu osnovu kasnije donete presude. Predočena su svjedočenja žrtava kojima je rasvijetljena situacija u logoru i konkretni zločini koji su počinjeni. Prikazana su svjedočenja na osnovu kojih su utvrđene okolnosti ubistva Šepe Gotovca, za koje su osuđeni Hazim Delić i Esad Landžo i Željka Miloševića, za koje je osuđen Hazim Delić.

Thomas Wayne Pittman je prikazao i svjedočenja žrtava na osnovu kojih su potvrđeni navodi optužnice koji se odnose na silovanje, različite vrste mučenja i nehumane uslove koji su vladali u logoru, nedostatak hrane i vode, neodgovarajuću medicinsku negu i atmosferu terora u kojoj su svi zatočenici živeli. Prikazani su i snimci svjedočenja Esada Landže koji je jedini od optuženih svjedočio u ovom procesu.

Doneta presuda na 11 strana obrazlaže samo tvrdnju da su u logoru zatvorenici bile uskraćene osnovne ljudske potrebe. Thomas Wayne Pittman je naglasio da se prikazana svjedočenja koja su bila osnov presude, nisu odnosila na sve počinjene zločine, ali su dala jasan prikaz okolnosti koje su vladale u logoru.

4. Treća sesija - Žalbeni postupak

Helen Brady, viši zastupnik Tužilaštva u žalbenom postupku, govorila je o toku žalbenog postupka i argumentima tužilaštva koje je podnelo žalbu na izrečenu presudu.

Pretno veće je 16. novembra 1998. godine donelo presudu kojom je Zdravko Mucić na osnovu krivične odgovornosti nadređenog osuđen na sedam godina zatvora zbog protivpravnog zatočenja civila, lišavanja života, mučenja, nečovječnog postupanja i nanošenja velikih patnji i teških povreda. Hazim Delić i Esad Landžo su na osnovu individualne krivične odgovornosti optuženi za lišavanje života, mučenja, nečovječno postupanje i nanošenje velikih patnji i teških povreda. Hazim Delić osuđen je na 20, a Esad Landžo na 15 godina zatvora. Zejnil Delalić je oslobođen krivice po svim tačkama optužnice.

Žalbeni postupak je trajao tri godine. Na donetu presudu žalili su se, pored tužilaštva i Zdravko Mucić, Hazim Delić i Esad Landžo.

Tužilaštva se žalilo, jer je smatralo da je prvenstveno Zdravku Muciću izrečena blaga kazna, dok je Zejnil Delalić oslobođen. Iako nije bilo dokumenata koji bi dokazali da je Zdravko Mucić imao efektivnu vlast u logoru u Čelebićima, kroz svjedočenja bivših zatvorenika je utvrđeno da su ga Hazim Delić i stražari doživljavali kao komandanta, kao i to da je imao mogućnost da oslobodi zatvorenike i da odluči kako će se zatvorenici tretirati i gde će biti smešteni. U žalbenom postupku je utvrđeno da je Zdravko Mucić imao kontrolu nad stražarima u logoru, zbog čega je proglašen odgovornim za počinjene zločine, jer svoju vlast u logoru nije koristio da bi sprečio počinjene zločine i u žalbenom postupku presuda mu je preinačena na devet godina zatvora.

Hazim Delić je u žalbenom postupku uspeo da dokaže da nije umešan u jedno ubistvo za koje se tereti u optužnici, zbog čega mu je kazna umanjena sa 20 na 18 godina. Odbrana Esada Landža u

žalbenom postupku zasnivala se da zbog *personality disorder*, nije imao kontrolu nad svojim postupcima, ali je taj argument odbijen, zbog čega je potvrđena prvobitna kazna na 15 godina zatvora.

Tužilaštvo ni u žalbenom postupku nije uspjelo da dokaže Žalbenom veću da je položaj Zejnila Delalića kao komandanta Prve taktičke grupe Armije BiH na kom je bio, podrazumevao da ima odgovornost i realnu kontrolu nad događajima u logoru u Čelebićima.

5. Četvrta sesija - Glas žrtava

Nataša Kandić: Počinjemo sa sesijom "Glas žrtava". Sledeća procedura važi za ovu sesiju: nema pauze, nema postavljanja pitanja, nema prekida, nema ni šuma, tišina. Molim vas sve koji imate uključene mobilne telefone, da ih isključite. Ova sesija je posvećena žrtvama, ovu sesiju vode, govore, kazuju istinu žrtve. Ja ću odmah da dam reč i mikrofon Bori Gligoreviću koji će da govori o tom svom delu života, počevši od trenutka kada on mora da napusti svoje selo.

Boro Gligorević: Pozdravljam sve prisutne. Ja sam Gligorević Borislav, iz mjesta Bradine, opština Konjic. Zločin koji se desio u Bradini bio je strašan zločin. Nedužno stanovništvo nije ni sanjalo kakva ga sudbina očekuje. Muslimanske i hrvatske snage napale su Bradinu 25. ili 26. maja 1992. godine. Taj su dan upali u selo Donja Bradina i nisu birali sredstva, uopšte nisu birali sredstva. Ko god im je iziš'o u tome selu na put pred njih, bio je streljan i ubijen. Na primjer, jedan rođak koji je bio nastavnik, koji je u muslimanskom selu drž'o nastavu, kleli su se u njega, ne sanjajući šta će ga snaći, bio u tom mjestu, čekao, nije kriv, nije ništa, međutim, njega su izveli u tom selu pred ženu, roditelje, djecu i žene. Tukli su ga dok nije umro. Zatim su sa tog područja svo stanovništvo, i muško, žensko otjerali u centar Bradine. Sve su ih postrojili, odabirali, odvodili i ubijali.

Nataša Kandić: Gde ste vi bili, Boro, u tom trenutku?

Boro Gligorević: Ja sam bio u gornjem djelu Bradine. To je bilo u donjem djelu Bradine, taj njihov slučaj. A sutradan, 27. maja 1992. godine, na našem području, gori, isti se scenario odigrao. Došli su s kraja sela prema centru Bradine. Pokupili su sve, muškarce i žene. Jedino djecu i starce su ostavili. Tu su isto par njih na licu mjesta poubijali. Kad su nas dolje stjerali, razdvojili su žene i djecu od muškaraca.

Nataša Kandić: Gde ste vi odvedeni?

Boro Gligorević: Ja sam odveden u centar Bradine. Kad su nas razdvojili, žene i muškarce, tu su nas odma' opljačkali, uzeli nam svo zlato, pare, što smo god imali. Lične legitimacije su pobacali. Rekli su: "Neće vam ni trebati". Tu su našeg jednoga potpuno preklali, mladu osobu, vrijednu. Glavu su mu odnjeli u Konjic i dolje se izivljavali i šutali je. Otale su nas pokupili. Žene u jedan kamion, muškarce u drugi. Žene su odvukli na Musalu, u Konjic, u sportsku salu, a nas u Čelebiće. Noću, čim je pao mrak, oni su s baterijama birali djevojke, mlađe žene i odvodili ih i po cijelu noć se izivljavali nad ženama i djevojkama.

A nas kad su dovezli u Čelebiće, odma' su nas prislonili uz jedan betonski zid. Naredili su da se poskidamo do majice, košulje. Tu su nas tukli sigurno jedno pet, šest sati, i tu su pale prve žrtve, pred našim očima. Dvojica su na mjestu umrla. Jedan je odma' podleg'o. Drugi je ubijen iz vatrenog oružja a treći je bio u besvjesnom stanju, pa smo ga, kad su završili s tučom, odvukli u hangar. On je cijelu noć krklj'o, a ujutru je podleg'o.

Nakon dva dana su došli neki koji su prepoznali dvojicu naših Bradinjaka koji su radili u Sarajevu, i odveli ih, saznali smo kasnije, preko Igmana u Sarajevo, u Hrasnicu, gdje su obojica ubijena, prije tri godine su našli njihove skelete i sahranili ih. A mi, mi smo dotjerani u taj hangar, možete reći goli, ništa na nama. To je hangar. Beton dole. Okolo lim, površine možda 30 sa 20. Bili smo poredani oko tog hangara, sa dva reda u sredini. Šta da vam kažem, tukli su nas i dan i noć svim i svačim. Dosta su sada prikazali strahote koje smo preživjeli. Jedino se možda sa brojkama ne bih složio, jer je u Čelebiću pobijeno 19 osoba. Trojica su ubijena vatrenim oružjem, ostali su svi umrli od batina.

A gore, na Musali, u Konjicu, mi imamo uvjerljivih dokaza da su gore bacili dvije granate i da je gori usmrćeno 13 osoba. Sad ne znam koliko je ranjeno, jer su naše žene, koje su dolazile u posjetu u to vrijeme, kad su prilazile Musali, vidjele da se nešto dešava, da nije kako treba, da nema čuvara, nema nigdje nikoga. Onda su primjetile kola hitne pomoći i njihovo osoblje. Kad su žene prišle bliže, primjetili su ih čuvari i rekli im da se što prije udalje. One su se sklonile u sklonište, kriz jedno vrijeme dvije su granate udarile u tu sportsku halu i na mjestu ih je ostalo 13 mrtvih. Oni govore da su to naši, ali samo su to oni mogli uraditi.

Nataša Kandić: U kom ste objektu vi bili?

Boro Gligorević: Ja sam bio u Čelebićima u hangaru šestici.

Nataša Kandić: Koliko vas je bilo?

Boro Gligorević: Nas je u toj šestici, u hangaru, bilo u prosjeku oko 260, s tim što je znao biti i veći broj kad su bila ispitivanja. Onda smo, možeš reći, bili sve jedan do drugog. Nismo imali prostora za sjedenje. Dana 12. 07.1992. godine u sukobu između Bradine i Repova poginulo je devet muslimana. Pronjeo se glas da smo mi Bradnjaci, i mi smo Bradinjaci svi bili pripremljeni za streljanje. Čekali smo da vidimo kakav će rezultat doći, ali takva nam je sudbina bila. Nekom slučajem tad smo preživili. Oni su poslije odgonetnuli da to nisu Bradinjaci, ali su imali neki kiv na nas. Nisu nas poubijali, ovaj, kako su bili naumili, ali su nas od toga dana tukli nemilice. Kaže: "Bradinjaci dižite se" i onda redom tuče. Ostali su bili malo pošteđeni. Tri dana nam tada, iako smo bili iscrpljeni i iznemogli, tri dana nama Bradnjacima nisu dali ni vode ni hrane. A hrana, hljeb je od kile rezan na 18 parčadi. Možda jedan ili dva obroka dobijemo, trećeg nema. Ili jedan dobiješ, nema dva. I tako smo se patili cijelo vrijeme.

E sad, na Petrovdan, kad su se između sebe pobili, ono što je preostalo bilo u Bradini, ženu, djecu i nejač, oni su sve do jednoga stjerali u školu. Bradina je etnički potpuno očišćena i znamo ko je pod oružjem i pod prisilom tad otjeran. I taj su dan pale tri žrtve u toj školi. Dvojica muškaraca i jednu su ženu izveli, silovali je i ubili je. Niko je nije mog'o poznati po tjelu, nego po garderobi. I ta je žena, ima godina dana, pronađena i sahranjena.

Šta da vam kažem, ovdje su prikazane golgote koje su nam priređivali. Crveni krst je doš'o 12.08.1992. godine, Međunarodni crveni krst. Kad su došli, istjerali su svo osoblje, stražare. Stavili su na sredinu vojnički sanduk i tu nas ispitivali i pregledali. I oni su to zapisivali i otišli, a mi smo mislili da su za taj dan završili, pa će nastaviti sutradan i dalje. Međutim, kad su oni otišli, Delić je doveo njih deseticu u hangar i odredio po petoricu na jedan red, petoricu na drugi, a mi smo okrenuti leđima bili. Tukli su nas cipelama, pa eto, zamislite da je svaki po jednom udario, a znao je jedan po 10 puta udariti. Samo se odliježe jauk čitav dan. Kad su završili, one dvije grupe, otimaju se koji će prije da udari, svi smo dole ležali k'o snoplje.

Kad su nas izvodili na mokrenje, postrojili bi nas po 30, po 50 i rekli: "Diž'te se". Trčecim korakom smo vani vršili nuždu, mokrenje. Zadnji koji bi doš'o, nije mog'o ni da završi. "Ajde, gotovo, spremaj se" i nazad. Ja sam jedne prilike ost'o zadnji. Onaj iza mene veli: "Šta čekaš ti?" Ja sam nastavio dalje, a iza leđa mi puče pištolj. Samo mislim, da me hoće ubiti, da mi prekrati ove muke. A eto, samo sam se jednog boj'o, more me raniti. Drugi put kad je puk'o, ja sam i dalje ost'o. Onda mi on onako razjaren opsov'o četničku majku. "Šta čekaš?". Pa rekoh: "Bolan, šta sam ti ja kriv"? "Krivi ste meni svi vi, vi ste četnici i vi ste krivi". Onda mi je sve bilo jasno. Nema sad druge priče, štiti i šta te snađe.

Razmenjivali su nas, jedno dvije, tri grupe su vodili na razmjenu, a ostali su i do dvije i po godine izdržali u logoru. Ja sam razmjenjen na Trnovu, možda se nisu ni nadali da ću preživiti.

Nas samo boli ovo, Bradina nije zabačeno mjesto, to je uz magistralni put. Tu je željeznička stanica. Kad se to desilo na Petrovdan, do toga vremena možda je bilo porušeno ili spaljeno, haj'd da rečemo 10 posto kuća a neka je ono ostalo ostalo. Kasnije, kad su stjerali sve, žene, djecu, nije žive duše bilo, oni su sad redom zašli. Sve je sravnjeno sa zemljom, i kuće i štale i kućice. Nema ničega. Sve je poravnato. To je najmanje 300 kuća. Oko 1.000 žitelja. Nijedna kuća do danas nije opravljena, niti je se ko zainteresovao. Mi smo tražili da nam se popravi. Od toga nema ništa. I mi smo digli ruke, tako da danas u Bradini nema žive duše, samo jedan Srbin tamo živi. Bradina je potpuno etnički očišćena, spaljena, srušena.

Ali nije samo Bradina, imaš u okolini mjesta kao što su Blace, niko njih ne spominje. Jesu malo odaljeni. Tu žive duše nema. Gori je to sve popaljeno, ojađeno. Gori su pet žena silovali i u jednoj kući spalili, ali o tome nema ni riječi. Donje Selo, Bjela i ta okolna mjesta, cijela dolina Neretve, to je sve etnilki očišćeno. Pođimo od Mostara, pa Jablanica, Konjic, Bradina, Tarčin, Pazarić tamo Srba možete nabrojati na prste. Znači, etnički je to sve čisto sad. Mi u Bradini imamo dokaze o onima koji su to učinili, ali to pitanje do danas niko ne poteže. Pored svih muka što su se desile, nama koji smo preživili teško pada to što smo prosto odstranjeni, to pitanje niko ne poteže, isto kao da se na tome djelu ništa nije desilo. Uvjeren sam, pogotovo jer je 15 godina prošlo, da će to tako i ostati. Po mome mišljenju, ovo je završena priča. To se svelo sve na trojicu kriminalaca. Ostali će se izvući, i nalogodavci po vojnoj komandi i ostali. Ali, šta je tu je.

Nataša Kandić: Mi svi verujemo da neće, da pravda postoji. Vi svi znate da još uvek ima pravde i za one koji su počinili zločine za vreme Drugog svetskog rata koji su živi, tako da ćemo o tome voditi računa.

Boro Gligorević: Dobro, ali Bradina ima iskustva iz prošloga rata. 1941. godine Bradinu su ustaše prepolovile u ono vrijeme. Najuglednije ljude su pobili i to se zataškalo, a i danas je očišćena po temelju, nema nikog, mladi se razišli po bijelom svjetu, jednostavno otišli po bijelom svjetu, nema niko ni svjedočiti i nikom ništa. Nas par što je ostalo nemoćnih. Nema tu, po mome mišljenju, šta se više tražiti. Ali, mi nećemo odustajati, mi koji smo preostali, mada su slabe šanse da bilo šta ostvarimo.

Nataša Kandić: Jeste teška priča kada Bora priča, ali najteže je kada žena mora da ispriča šta se njoj dogodilo upravo zbog toga, pre svega, što je žena određene nacionalnosti. Mi smo danas imali prilike da čujemo jednu ženu koja je svedočila bez ikakve zaštite u predmetu Čelebić u Hagu. Milojka Antić je takođe svedočila u Hagu bez ikakve zaštite, potpuno otvoreno i bez straha šta će oni tamo o kojima ona govori da misle. Ja mislim da je najteže odlučiti se da se otvoreno govori o seksualnom nasilju i zlostavljanju javno, pred drugima, to jeste teško. Muškarac o zatočeništvu, torturi, vrstama mučenja može da govori hiljade i hiljade puta i da to ne bude onoliko teško kao kad žena mora da ispriča o toj vrsti zločina. Znam da će Milojki da bude teško, ali svi oni koji su imali prilike da je slušaju u Hagu znaju da ona uvek ima snage da kaže vrlo otvoreno šta se događalo i kako je to sve izgledalo, i da li danas posle svega ima nade za neku pravdu.

Milojka Antić: Prvo dobar dan svima. Ja sam Antić Milojka. Rođena sam u selu Ibru, opština Konjic. Selo Ibar bilo je udaljeno četiri kilometra od logora Čelebići. Živjela sam u Ibru sa svojom majkom koja je imala tada 82 godine. Mi smo u kući sjedili, pili smo kafu. Bio mi je tu brat i snaja i nas dvije, kad smo čuli neki pucanj, oko kuća neko puškaranje. Ne znajući šta se zbiva, mi smo izašli napolje. U avliji smo čekali da vidimo šta se zbiva. Samo smo čuli neko puškaranje, dok nisu došli blizu naše kuće dvojica muškaraca uniformisanih, u šarenim odjelima i sa puškama u rukama. Došli su pred moju kuću i naredili su nam da pođemo sa njima. Mi smo pošli, morali smo poći. Samo je ostala stara moja majka, pošto nije mogla da ide, i moja strina koja je takođe bila stara. Mi smo pošli za njima. Otišli smo 200 metara od te moje kuće. Dole se nalazila asfaltna cesta. Tu su nas čekala isto dvojica naoružanih, uniformisanih. To su bile moje prve komšije. Tu su nas ostavili. Ovi koji su došli po nas su nas ostavili, a ovi su ostali da nas čuvaju. Ovi su se vratili po selu da skupljaju još koga ima po kućama. Iskupili su nas tu. Zadržali su nas možda jedno dva sata. Tada su odvojili muškarce i žene. Došlo je auto sa ceradom. Odvojili su muškarce i naredili im da moraju da se popnu na taj kamion koji je došao sa ceradom. Među njima je bio i moj brat. Nama su rekli, ženama, da se možemo vratiti kući.

Mi smo se vratile kući ne znajući kuda su ih odveli i šta će biti. To je bilo 9. maja 1992. godine. Sutradan, došle su nam komšije i rekli su nam da nam je ograničeno kretanje po selu, da ne smijemo ići jedni kod drugih, da se ne smijemo sastajati. Ograničili su nas koliko možemo biti udaljeni od kuće. Jednom meni majka kaže: "Bi li mogla ikako da odeš da saznaš nešto, da li nam je živ brat?" I ja sam pošla. Ponjela mu kao garderobu i pribor za brijanje. Dozvolili su mi da odem, jer je tu blizu bila straža, nije daleko bila od moje kuće. Dozvolili su mi da odem do toga logora. Ja sam došla dole. Dočekala me je straža na kapiji. Ja sam pitala, rekla sam kako mi se zove brat i od kada je tu, pitala sam mogu li samo da predam pribor za brijanje, peškiri i garderobu da se presvuče. Oni mi nisu dozvolili. Ja sam se vratila kući. Tako sam ispričala majci, ne znajući da li je živ. Tih smo dana mogli da se krećemo samo oko kuće. Niđe daleko.

Dana 16. 06. 1992. godine, čuli smo da se mogu posjetiti zatvorenici. Ja sam pošla sa još pet starica iz sela koje su imale tu svoje, neko sina, neko muža. Kad smo došle u Čelebiće blizu te kapije, naišle smo veliku kolonu žena. Ja ne znam ni koliko je bilo tog naroda, došli su da posjete svoje, da predaju garderobu, pošto niko nikog nije mogao da vidi. Tu su bila dvojica vojnika. Jedan je stražario, drugi je upisivao za koga predajemo. Kad je izašao Hazim Delić iz kruga, naredio nam je svima da se povučemo nazad od te kapije. Mi smo se sklonili. Tada je došao auto sa ceradom. Prošlo je kroz kapiju. Tada su doveli ljude iz sela Brđane kojima su naredili da slaze s kamiona. Tada su te ljude dovezli u logor. Tad sam gledala kako ljude postrojavaju uz zid, dignute ruke iznad glava, pucaju oko njih i sprovode ih u hangare. Jedne su sproveli u tunel devetku, a druge su odveli u hangar šesticu. Tada smo mi došli na red i predali smo tu garderobu. Vratili smo se kući. Ja sam majci i snaji ispričala da nisam nikog vidjela, da su mi uzeli stvari i da su rekli da će mu to uručiti što sam donjela.

Tad smo ispred kuće opet čule neki pucanj iz oružja. Moja je snaja izašla i vratila se ponovo meni u kuću i rekla: "Hajde, Milojka, iziđi, traže te neki ljudi". Ja sam izašla. Tad sam ugledala svoju dvojicu komšija. Jedan se zove Alibašić Dževad, drugi se zove Nuhić Admir. Vodili su sa sobom Milorada Jovanovića, mog komšiju i rekli su mi da uđem s njima u moju kuću, kao eto da nešto traže. Ja sam rekla: "Uđite slobodno. Šta vas interesuje?" Oni su prebirali, tražili, uzimali vrijednije šta su htjeli. Kada su pošli, Alibašić Dževad je rekao je Nuhiću: "Šta ćemo s Milojkom?" On nije ništa rekao, samo su otišli. Ja sam ušla u baštu, tu mi je blizu bila bašta, da nešto radim, kad su se uz ulicu pomolila trojica vojnika. Bili su u uniformama, pod oružjem. Dva su bila nepoznata, jedan je bio moj komšija, Čosić Zaim. Naredio mi je da izađem iz bašte i da pođem s njima. Ja sam pitala: "Mogu li ući u kuću da se obučem?", pošto sam bila u bašti, pošto sam blai prljava. On je rekao: "Nećeš se puno zadržati, vrtićemo te odmah". Ja sam s njima pošla na isto mjesto, na asfaltnu cestu đe su nas prije iskupljali.

Kad sam dole došla, dole je bio parkiran "Tamić" sa ceradom kojim je upravljao Lapo Ismet, zvani Hodža. I tu sam našla Jovanović Rajka, Jovanović Ljubicu i Jovanović Velimira. To su muž i žena i njihov sin. Antić Radoslav i Jovanović Milorad, i ja sam im se pridružila. Tu su nam oduzimali sve što smo imali kod sebe. Naredili su nam da se popenjemo na auto. Mi smo to morali i uraditi. Kad je on upalio auto, pošao je prema Čelebićima. Kad smo došli u Čelebiće, pustili su nas u krug. Došao je Hazim Delić i naredio je da razdvoje žene i muškarce, kao što su i učinili. Došao je jedan stražar po mene i Jovanović Ljubicu. Nas je odveo na jednu stranu, a muškarce na drugu. Kad su nas doveli u tu prostoriju; dok je bila vojska, tu je bila njihova portirnica. Mala sobica, tri sa tri. Našli smo tu još pet žena. Tu smo bile, a pošto su one prije 20 dana došle, počele su nam pričati kakav je život i šta se radi.

Uveče, kad se smračilo, bio je mrak, ne znamo tačno koliko je sati bilo, svjetlo se nije smjelo paliti, satova nismo imali, došao je stražar na vrata i pozvao mene da izađem. Ja sam rekla mogu li ostati ikako za ujutru. On je rekao: "Ne može, ovde ćeš pred vrata, samo da te nešto ispituju." Ja sam izašla pred ta vrata portirnice. Tu je čekao Pavo Mucić, Hazim Delić, Zejnil Delalić i Mustafić, s njima je tada bio čuvar, neki Mustafić, ne znam kako mu je ime. Oni su mene počeli ispitivati – ko sam, odakle sam, što su me priveli? Ja sam to sve odgovarala. Pitali su me đe mi je muž. Ja sam rekla da nemam muža, da nisam udata. Tada je Pavo Delić odgovorio: "Evo je, taman tvoj broj". Delalić me je pitao za neke moje rođake Antiće, a onda su me opet vratili u tu prostoriju.

Nije prošlo mnogo vremena, ne znam koliko je bilo sati, čuvar koji je radio pri komandi kod komandanta logora došao je na vrata, pošto sam i njega poznavala prije, i prozvao je opet mene imenom i prezimenom da izađem. Ja sam ga pitala može li ikako ostati do sutra. A on je rekao: "Meni su naredili i ja moram". Ja kažem: "Molim ja tebe, a hajde i ti zamoli njih da ostavimo to za ujutro." On je otišao, vratio se i rekao da ne može odložiti ništa, mora se večeras, kao, sa mnom razgovarati. Ja sam morala poći. On je mene doveo u tu komandu, zgradu đe je bila komanda. To nije bilo daleko od zgrade đe smo mi bile. Tamo smo našli Hazima Delića u toj svojoj sobi i ovaj čuvar je mene ostavio tu a on se vratio. Tu me je počeo pitati ko sam, odakle sam, zbog čega sam privedena. Ja sam odogovarala ono što sam mogla da odgovorim. On je počeo da me maltretira, pokušao je puškom kao da me prepadne, stavljao mi je cijev od puške ispod grla i onda mi je naredio da se skinem, kao, da tu spavam u toj prostoriji. Ja sam ga molila, plakala, klela se. Jednostavno, nije pomoglo ništa. On je bio još drskiji prema meni. Naredio mi je da se skinem. Ja sam oklijevala. Onda je on počeo sa mene da skida. Uglavnom, te noći sam bila silovana.

Pozvao je toga stražara, vratio me u sobu. Ove žene što su bile s nama puštene su, samo smo dvije noći bile skupa. Ja i Grozdana smo onda ostale same. Jednoga dana je došao Hazim Delić na vrata i rekao nam da moramo preći u zgradu đe se nalazi komanda, da se okupamo. Doći će ljekari da nas pregledaju. Mi smo to morali i uraditi. Došli smo tamo. Tamo su bila kupatila. Grozdana se okupala. Stražar je vratio u prostoriju đe smo mi boravile. Ja sam ušla da se kupam. Stražar koji nas je sproveo do kupatila je stajao na vratima i gledao kako se ja kupam. Ja sam ga molila, zatvarajući vrata molila ga. On je bio prisutan sve dok sam se ja okupala. Onda mu je naredio Delić ponovo da me vodi u njegovu sobu. Tad me je doveo tamo. Opet mi je rekao da se skinem. Ja nisam htjela, branila sam se, plakala sam. Ništa to nije pomagalo. On se naljutio, bacio me na krevet i taj put sam silovana u čmar. Tada nisam mogla ni da idem. Zovnuo je stražara, odveo me je u sobu. Tada sam bila bolesna. Grozdana je tražila da dođe Hazim Delić da vidimo šta će, kao, što sam ja bolesna. On je došao i naredio doktorima Petku Grubaču i Relji Mrkajiću, koji su tu bili kao zatvorenici, ali kojima su, navodno, davali neke tablete, da bi oni brinuli o drugim zatvorenicima. Oni su meni donijeli neke tablete za smirenje. I to je tako toga puta bilo.

Treći put došao je u sobu i naredio Grozdani da izađe. Mi smo ostali sami. I treći put sam od njega silovana. Ja sam se otimala, hrvala, jednostavno nisam mogla ništa učiniti. Naslonio mi je pušku: "Ubiću te". Ja sam rekla: "Ubi me". Ništa nisam mogla spriječiti. I tada sam bila silovana. 12. sedmog 1992. godine doveli su žene koje su bile isprebijane, bile su sve u krvi. To su bile žene iz Zukića. Bila je Đorđić Sofija, Đorđić Anđa, Đorđić Ljubica, Goša i njezina ćerka 13 godina, Borka. Ova Sofija, stara žena, ona je bila sva u krvi. Tražila nam je nešto, bila je gladna, nešto da jede. Mi joj nismo imali šta dati.

Uglavnom, tad su me pozvali tamo đe se nalazila voda, zvao me jedan vojnik: "Hodi ovde, operi ovo. Evo", kaže "sad sam jednom četniku odsjek'o uho" i ovako stavio na lavabo to. Ja sam onu krv morala prati.

Glas iz publike: Savo Đorđić.

Milojka Antić: Savo Đorđić, muž od Sofije, što sam pričala da je bila isprebijana. Tada četiri dana ništa nismo jeli, kad su te žene dovedene iz Zukića. Ja sam bila spala s nogu. Nisam više mogla na noge, pošto su nam i ranije davali samo pomalo hljeba, slaba je bila hrana. Toga puta

četiri dana nismo ništa jeli. Ja više nisam mogla da idem. Tražila sam da stražar dođe i da pozove iz komande nekog da vidimo šta ćemo. Ili da me ubije ili da nam da nešto da jedemo. Došao je Hazim Delić sa smijehom i sa nekom šprdnjom na vrata i pitao je mene šta je. Ja sam to ponovila: „ili nas pobite ili nam dajte nešto da jedemo“. On je rekao: "Neka, neka, da vidite kako je postiti Ramazan". Tek ujutru su nam donjeli po jednu šnitu hljeba. Jedna žena koja je radila u komandi, lijepa djevojka, donjela mi je, krijući, dvije kocke šećera. Taj me šećer vratio, pojela sam šećer, napila se vode i podigla se na noge.

Imali smo jedan plastični bokal koji nam je po noći služio kao noćna posuda, a preko dana smo iz njega pili vodu. Čuli smo, pošto smo mi bili na kapiji, koga god dovode i koga god izvode, čuli smo kako ljudi kukaju, kako jauču, kako izvoze one što su pomrli. Kada je dolazio Međunarodni Crveni krst, meni su naredili da izađem u krug da nešto pometem. Kad su došli iz Međunarodnog Crvenog krsta, naredili su jednom stražaru da me učera unutra, da sakriju da tu ima žena. Ja sam ušla i rekla sam Grozdani: "Vjerovatno hoće da nas pobiju ili neđe da nas sklone, da nas ne registruje Međunarodni Crveni krst". I sutradan su opet došli, valjda su im muškarci, zatvorenici, rekli, i došli su nama u sobu i tada smo njima ispričali sve to što se događa. Tu provela 77 dana. Pavo je sutradan došao na vrata i rekao ženama iz Zukića da mogu da idu kući. Goša i njezina ćerka Borka su ostale kod njezinog brata u Konjicu, a ove su se ostale vratile u Zukiće. To je bilo blizu Bradine. Te iste noći, čim su se vratile, one su poklane. Đorđić Radojka je bila ranjena i zapaljena. Nekim je slučajem ostala živa, u štalu se uvukla i tako ostala živa. Jelenko, Sofija i Anđa su tu noć u Zukićima kod kuće poklani. I Mara, starija žena je bila. Ja sam svoje muke ispričala. Ja sam pričala ovo koliko puta. Kad god trebalo, ja ću pričati ali, evo, ne znam.

Nataša Kandić: To treba pričati, zato što to mora da se zna. To se ne može zaboraviti. Treba pričati i drugi treba da čuju. Pored Milojke je Vaso Kuljanin kome je teško da govori. Jedva se odlučio da danas govori, ali je ipak odlučio da govori.

Vaso Kuljanin: Draga braćo i sestre, ja se zovem Vaso Kuljanin iz sela Bradine. Moja je priča teška, čudnovata. Bez plača je ne mogu pričati. Imao sam sina koga sam odgojio ljudskim duhom. Bio je učitelj u selu Repovci, Brđani. To su muslimanska sela. Svi su se sa njim kleli kao sa najboljim učiteljem, kao sa najboljim komšijom, dok se nije zlo trefilo. Odjedno je postao njihov učitelj četnik, iako nikada nikog nije zgazio, ni muhu, ni mrava. Uvijek sam mu govorio, a i sam je od sebe bio taki: "Nemoj sine da se neko na te zamjeri. Nemoj čije dijete da oboriš". A on kaže: "Kako ću ja, moj tata, propustiti dijete u četvrti razred, kad se ono još ne zna potpisati", a njegov roditelj dolazi meni pa me moli: "Reci sinu da mi propusti dijete, čuvaće mi ovce, neće dalje ići". Pušt'o je djecu, ničije nije oborio dijete, da se ni sa kim nije zamrzio.

Kad je bio napad na moje selo, on je već bio ranjen. Držali smo iznad sela položaje, čuvali selo i bio je dogovor da ne napadaju oni na nas ni mi na njih, ali se već na drugim mjestima ratovalo, pa se nije toliko moglo ni vjerovati. Kada su počeli oružje donositi i imali oružje, mene je to oružje ubilo. Što će mi oružje? Što će mi oružje, neću pucati na svoje komšije. Ja sam zaklet da čuvam bivšu Jugoslaviju i nju sam volio čuvati. Možda bi za nju zapucao, a ne da ja pucam na moje komšije i oni na mene. Ali se okrenulo obratno skroz. Ranjeno mi je dijete. Jedva sam ga dovukao u podrum. Prva vojska kad je naletila, rulja, pitaju me: "Koga imaš?" "Imam ranjena sina". Odmah sam ih počeo moliti da ga ne ubiju. Prvi vojnik koji je došao pitao me je: "Đe ti je ranjen?" "Pa ranjen je na položaju, čuvao je selo gore i dovukli su ga. Već mu je noga bila prebijena. Možete li mi ga spasiti? Imam nešto para i zlata. Daću vam sve što imam, samo da mi

ostane živ". Onaj se jedan nasmijao: "Imaš li para?" "Imam nešto. Što god imam daću ti, samo ga spasi". Kaže: "Ne mogu ti ga ja sam spasiti. Ide ogromna vojska. Će ti leži?" "U podrumu".

I tako je i bilo. Stiže vojska sa svih strana. Ćim su došli okrenuli su na njega oruđe. U toku noći dolazili su doktor Relja Mrkajić i Grubać Petko. Previli su ga i ja nisam mogao s njim nikud otići. Pucalo se. Kontali smo, kad svane, da ćemo nekuda s njim, da ga gonimo neđe u bolnicu. E, u tome, ulaze u podrum. Bilo je još tu raje. Sakupili se. Malo je k'o sigurnije bilo. "Dig se". On se digao. Ćim je ustao, pao je. Uzela ga je majka ispod ruke, supruga, opet je pao. Samo na njemu bijeli veš k'o snijeg. Sve mi je pred očima i danas. Išćerali su nas na centar sela. Poćeli skupljati sve ostale, pa kađu, meni postavljaju pitanje najžalosnije u mome životu, na koje je nemoguće odgovoriti: "Koga ćemo streljati, tebe ili tvog sina?" "Pa zašto ćete nas streljati, kad nijesmo krivi ni ja ni on?" "Hoćemo, hoćemo. Njega ćemo". Meni se oduzeo govor. Skljokao sam se, sjeo. Nije lako presuditi sebi smrt i svome djetetu. Ali uporno su me pitali: "Šta da radimo? Koga ćemo". "Pa nijesmo krivi nikom ništa. Moj sin je dobro odgojen. Evo pitajte komšije". Komšije se kriju. Ne dolaze. Drugi dolaze. „Dajte mi ćovjeka iz Repovaca gdje je ućio djecu, pa neka on rekne kakav je bio i šta je kriv". Ali niko se nije pojavio. Na kraju, jedan se vojnik javi. Grdan. Źvaka mu u ustima. Veli: "Ja ću ovoga srediti". On se drži za ogradu, na jednoj nozi stoji. Okrenuše nas da gone. On ostade među njima. Opet nas malo poćetrali. Vratuše nas. Kad sam se vratio, on mrtav pred vratima kućnim leži. I danas mi je to pred očima. Sanjam. Nikad neću prestati. Ubi me to. Ne mogu da mislim. Izgubio sam pamćenje.

Kako je dalje bilo. Ostao je tu. Nas su povratili ponovo. Već je on bio mrtav pred vratima. Nije bio jado k'o ja. Delija bio, 98 kila. Nikad ga neću prežaliti. Plakaću dok sam god živ. Nemojte mi zamjeriti što plaćem. Nekad sam mislio, kad muško plaće da je pizda što plaće. A sad ne mogu nikad da ne plaćem. Nikad. I na kraju, povratili su nas opet tu. Traže neko gorivo. Pitaju ko ima goriva da se uspe u kola. "Imam ja" rekoħ "goriva. Jednu kantu a imaju gore 50 metara prazna kola". "E, hajde odmah. Idi sipaj to gorivo". Ja pred drugu kuću donio, sipam gorivo, kad odozgo ima ih deset, okrenuli na mene oruđe. Pa, kađem ja: "Poslao me je vaš vojnik da uspem gorivo u ova kola. Trebaju im". "Kakav vojnik, koji vojnik?" Ja upamtio, po mojoj nesreći ne znam više, zvao se Riba taj vojnik. Ćuo sam da ga zovu Riba. Rekoħ: "Posalo me Riba". Utom me pustiše. Naspem to gorivo. Onda me gore izvedoše na među, kad gore trojica mojih komšija, ne vide se iz krvi. Źuža Todor i brat mu Jovo i Mrkajić Mirko. Sve moje godište, 1933. I mrtav jedan mladić pred njima. I mene sa njima uvrstiše, kao, da idem sa njima. Oni padaju. Ne mogu. Jedan drugog vuku. "Pa moram" rekoħ "odnjeti gorivo, pa ću se vratiti". "Idi i odmah se vrati". Dok sam se ja vratio, oni postreljani. Sva trojica na kamari.

Onda nas iskupiše. Tu je i Zora bila. Onda smo otalen krenuli. Pozvaše: "Ćija je ovo prodavnica?" Kađu – nekoga Rate Kuljanina. Dovedoše tog starog ćovjeka. Razvališe mu vrata: "Je l' tvoja prodavnica?" "Jes". Rato pade. Star ćovjek. Ja mislim da je 1911. godište. Isćrpljen. Pade ondje na put. Onaj jedan ga udari nogom. Kasnije je tu ostao. Nas su oćerali. Poslje toga je Rato izgorio u kući. Zapalili su mu kuću, izgorio. A mene su oćerali u centar sela. Tu su skupljali sve redom, i žene i djecu i zarobljenike i sve. Na tom mjestu sam vidio dvojicu sinova Strahinje Źivaka. Odveli su ih i zaveli za kuću, 10 metara od nas. Kađu da su ih tu i pobili. I još nekoga mladića. Ali sa nama su bili dotle. Bez oruđa.

Nas su oćerali. Poćeli su nas goniti kilometar dole Će su im kamioni koji su nas ćekali da nas gone u Konjic. Predamnom je išao Drago Kuljanin. Ovako smo svi morali ruke držati. Ko god je

skinuo ruku s glave, udaren je puškom po glavi. Ljeva krv u svakoga. Drago Kuljanin pade jednom, drugi put, treći put, ne može ustati. Puče puška. Tu su ga i ubili. Njegova dva sina su poginula, i on treći. Nije mu niko ostao od muških. Samo crna žena. Sve to se nije znalo. Ni danas se ne zna, niti će se kad znati kakvi su naši jadi bili i nevolje.

Kad sam otišao u Čelebiće, potovarili su nas na FAP-ove. Sve jedan na drugoga. Nije se niko smio micati. Dvojica su stajala na vratima. Ko se god pomakao, bio je udaran puškama, mitraljezima. Nije gledao čime će. E dočerali su nas na Konjic. Valjda nije bilo tu mjesta. Bili su nas skinuli s kamiona, kažu: „ Opet se penjite na kamion“. Ko se nije mogao popeti na kamion, on je isprebijan. Po tri puta se jedan čovjek penje, oni ga udaraju i on pada. Popeli smo se na kamione opet. Voze nas neđe. Ne znam đe. To su nas vozili u Čelebiće. Nije daleko. Stadoše i počеше skidati sa kamiona jednog po jednog. Koga god skinu, nestane glasa. Zgule ga dole na zemlju. Bubne, jauče, prebijen jadan. Nestaje glasa. Meni dođe u glavu - tuku nas, bacaju u jamu ili u vodu, u jezero. Meni prolazi kroz glavu, ostade mi dijete mrtvo pred vratima, daj da se što prije spasim. Pokušam čim da se ubijem. Bio sam željezničar, pa sam u onoj željezničkoj bluzi, u džepu imao po neka dva, tri eksera stara. Pokušao sam onim ekserom, ali nemam čime udariti. Naslonio ovdje ekser, pa šakom udarim. Vidim krv. S druge strane isto tako, udarim šakom, samo krv zali. Pa ovde pokušao. Već sam došao na red da me skidaju s kamiona. Ne znam kako su me skinuli. Vjerovatno su me za kosu svukli, a đe su me ubacili ne znam. Samo sam čuo jaukanje, svađa, tuča - slomljena mi ruka, slomljena mi noga, bježi s mene. Sve jedno na drugom. Koliko sam tu ostao ne znam. Samo kasnije znam da su dolazili i pregledali. Neki doktori dođoše. Pregledali nas. Otalen nas izvukoše, kao da nas vode u neku drugu bolnicu, i odvezoše nas u kombiju dole u Konjic. Tamo nam je bilo malo šire. Po dvojicu nas na onaj kauč metnuli. Hajde, more se živiti. A ja naivan. Nisam mogao ići. Vodili su me. Sutri dan sam malo počeo hodati. Pitao me onaj jedan doktor: "Kako si ti mali?" "Pa bolje sam". On odmah sa mnom nazad, opet u Čelebiće. Opet tuča. I dan i noć. I ovo da vam kažem, to je živa istina. Ništa slagat' nisam smio, niti ću slagati. Sa 39 kila sam izašao iz bolnice. 39 kila, nisam više imao.

Kad su me pustili, kuda ću. Znam gdje mi je kuća, ne znam gdje mi je familija. Je li ko živ ili nije. "Idi", kažu, "đe imaš familiju. U Bradini ti je sve izgorilo". Hajde, ići ću u Brđane, tamo odakle mi je supruga. Tamo su me pustili, ali treba doći do Brđana ispod Orašca. Ovi ljudi mlađi idu, ja ne mogu. Nekako su me dovukli jedva do Brđana. U pola noći sam došao. Zovu, niko ne smije da se javi. Kada sam se javio ja: "Otvorite bolan, ja sam Vaso", oni otvoriše. "Je l' mi tu žena?" "Jes". Polako govore: "Jes' ovde je". Tu su me primili, okupali, očistili od ušiju i najeli me i sutradan sam, već, mogu reći, došao sebi. Osjetio sam da sam živ. Tu sam bio pod strahom jednu sedmicu, dvije. I čujemo da se sada može prebaciti na Donje Selo. Dole sam imao svastiku, pa bih išao kod nje. Skontamo da je dole kao slobodnije i da otale prebacuju na srpsku teritoriju. I po noći sam se prebacio iz Brđana dole u Ceriće. Ni dole nemaju šta jesti. Neki kažu – prebacićemo vas na Kobiljaču, samo dajte pare. Oklen mi pare. Sve pokupljeno. Možda sam ono malo para, da su mi dali, mogao sam da uzmem, ali nisu mi dali ući ni da vrata otvorim. Krave gore. Štale. Imao sam dvije krave i vola. To se dere u plamenu. Ja molim samo da otvorim vrata, da se stoka pusti. Jok, jok. I tako da ništa nijesam mogao učiniti.

A kad sam ja otišao, ne znam jesam li ovo ispričao, u logor, sin mi je ostao, i danas ga vidim, pred vratima, mrtav. Sjutri dan su naišli kamioni, da kupe mrtvace po selu. Bacaju na kamione. Žena je to primjetila i ona je sakrila svog sina. Uvukla ga u podrum. Ne znam đe su ih vukli. Uvukla ga u podrum i ona ga je sahranila. Sa suprugom njegovom i još tri žene su ga u noći

sahranili, dok nije svanulo. Ispod kuće u bašti. Šest godina nismo smjeli tu doći, niti smo mogli. Kasnije smo došli sa međunarodnom tom komisijom i izvadili ga i u Čelebiće, zapravo, sahranili smo ga u Trebinju. A ja u Višegradu. A ne mogu da odem na grob. Nema se ni para. Sa svih strana sam nadrljao, tako da ne znam što živim i šta sam dočekao. Šta ću ja dočekati.

I najcrnje i najžalije mi je što kažu, jedna je strana kriva, druga nije. Šta sam ja kriv bio, šta li je ono moje djete krivo. Gajio sam ga kao boga, da bude čovjek i bio je. Sad smo mi zločinci. Kod cijelog svijeta mi zločinci. A kad se trebalo zaratiti, ja sam samo mislio da treba braniti staru Jugoslaviju. Njoj smo zakleti. Ko se mogao nadati da će biti neka druga vojska. Nijesam više mogao ni razmišljati, ni đe sam, ni šta sam i šta sam preživio. Šest puta sam preseljavao, dva puta mi izgorila kuća. Jedna u Bradini, jedna na Ilidži što sam bio zauzeo i opravio uz rat. I to izgori. Kad sam slabe nesreće, života nema. Opet ne mrzim nikga. Sjutra kad bi mi doveo onoga čovjeka koji mi je djete streljao, moja ga ruka ne bi mogla ubiti. Sigurno ne bi. Neka ga sudbina ubije, nijesam za to nikad bio.

Glas iz publike: Pa zato oni to i rade, što su nas stari učili – ko tebe kamenom, ti njega hljebom.

Vaso Kuljanin: Pa, jeste tako.

Glas iz publike: ...on tebe kamenom, ti njega nožem pod vrat.

Vaso Kuljanin: Pa, jeste tako.

Glas iz publike: ...pa će on drukčiji biti.

Vaso Kuljanin: Ono je tako, ali ja ne mogu. Nije me bog stvorio za toga. On je mogao moje, pravo, zdravo, niti ga zna, niti pozna. Kaže: "Ja ću toga streljati što tu stoji", na jednoj nozi stoji. Mi plačemo. Ko je njega zaveo, kakva je ta misao. I danas kaže – da zajedno živimo. Nema zajedničkog života. Volio bih samo hljeba jesti. Neka živi na jednoj strani, mi ćemo na drugoj, pa kako je, tako je. Moremo se poštivati. Nevolja nas je zbližila, i oni su nastradali kao i mi. I druge nacije. Ali zajedno živiti za mene bi bio drugi logor. Ovo što sam preživio nisam ni pola ispričao. Imao bih ja... I tako. Evo, sad ako iko ima neka rekne, jednu riječ da sam pogrešno rekao ili slagao, jednu jedinu, a vidim na televiziji dođu pa lažu. Možeš viditi na svakom koraku da laže. Ono što nije govore, a naša se istina zakopava u zemlju.

Nataša Kandić: Hvala vam što ste mogli i što ste odlučili da govorite. Ja mislim da je dobro bilo da vas čujemo. I svi su vas slušali sa velikom pažnjom. Do vas je Velibor Mrkajić. On je sa svojim ocem i stricem bio u Čelebićima.

Velibor Mrkajić: Padom Bradine 25. maja 1992. godine nastaje naše zlo, jer mi i da smo imali čim, nismo se mogli odbraniti. 100 ljudi protiv 3.500, 4.000, koliko je napalo, nije imalo šanse nikakve. Ja sam prvi dan pada Bradine posmatrao iz šume. Kuće i štale gore, narod gone u zatvor. Niti se smijemo predati, niti imamo kuda bježati. Prva srpska teritorija je bila 30 kilometara udaljena. To je selo okruženo muslimanskim i hrvatskim selima. Najbliže srpsko selo je bilo 30 kilometara odatle. Taj 26. i 27. maj su svi otjerani u Čelebiće, u zatvor. Ja i još nas četiri, pet smo se krili u šumi tri, četiri dana. Selo je izgorilo. Nismo imali šta jesti. Vođe je, fala Bogu, bilo, kiša je padala, što je opet još veće zlo. Nema se đe spavati. I u toj konfuziji ne znamo kuda ćemo,

šta ćemo. Jedni odluče ići prema Tarčinu. Ja i ovaj stari ded ovamo smo bili zajedno. Nas uhvate i povedu nas u Čelebiće. Ja sam imao neke kožene pantalone i jaknu kožnu. I to je, kad su nas uhapsili, njima bilo nešto veliko. Kao, ja pošao u četnike, pa se pripremio dobro. Tu su nas odmah počeli maltretirati. Od te moje jakne ostalo samo na rukavu jedno pet cenata zdravo. Ono sve su noževima pobucali. Povelili su nas prema Konjicu u golfu. Staju smo u selu Ovčari prije Konjica. Izašao je na put jedan policajac. A ja sam ih sve znao pošto sam bio autoprevoznik. Poznao sam i tu policiju. I pita on mene šta je meni falilo tu u Konjicu. Isto kao da smo mi napali njih iz objesti, kao nešto nama fali tu, hajde da mi nešto riješimo. "Pa ko je" reko "napao? Jeste li vi nas napali ili mi vas?" I tu nas počnu vrijeđati. Nastavimo dalje. Dovedu nas pred SUP u Konjicu. Tu nam uzmu podatke i dovezu neki tamić, znao sam i tog vozača koji je vozio, vozio je novine u Konjicu, razvezio "Oslobođenje". Tu su nas ubacili unutra sa dvojicom lopova. Ovog jednog su i zvali "Lopov" i bio je lopov i mafijaš. Čelebići i Konjic su jedno šest kilometara udaljeni. Tih šest kilometara smo išli možda jedno sat, da bi mogli nas dvojicu da tuku. To smo nekako preživili do Čelebića.

Izišli pred zatvor. I sad, dolazi neki čuvar koji me je znao od prije, pa gleda jesam li ja, nisam, jedva me poznao. "Šta su radili, ko je radio?" "Ne znam", reko, "ja ga ne poznajem", a znam ko je radio. "E šta imaš? Daj mi sat da ti ga ja sačuvam. Daj mi prsten, daj mi ogrlicu, pare i to što imaš. Znamo se, ja ću ti to vratiti kad se ovo završi. Kad prođe to". Pa razmišljam. Svjedno dao mu ovako ili mi oteo. Tu su nas još maltretirali, tukli, ne znam koliko je vremena prošlo. Dolazi neki taj komandir: "Đe ćemo ovu dvojicu?" "U devetku". Kao devetka je bila malo zloglasnija od te šestice a iako tu nema razlike nikave. Povedu nas u devetku. Gore zatičemo dvadesetak, 25 možda, zatvorenika. Ta devetka je ulaz u atomsko sklonište, mislim, pošto je to bio objekat od vojske, bivše JNA. On je širok jedno metar i 40. Dugačak je jedno 20 metara i nagnut ovako. Beton je dole, sa strana i gore. Sve je beton. To je u zemlji, znači. Imaju tri, četiri stepenice, silazi se u zemlju i onda se ide dole, naniže. Dole su dva ogromna ventilatora. Na dnu toga se vršila mala nužda, pošto za veliku nismo imali potrebe, jer nismo ništa jeli. Po 20 dana, 25 se nije vršila velika nužda. Noći, u neka doba, oni bi palili te ventilatore. Ti ventilatori su toliko jaki, valjda kad padne bomba da može da oduva prašinu. Smrzavali smo se tu. Svašta je bilo.

Dalje. Dovode jedan dan televiziju da nas snimi, kasnije se ispostavilo da, dok su nas snimali, njihova vojska nije nosila te neke oznake, pa su montirali film i pustili kao da su snimljeni njihovi zatvorenici u srpskom zatvoru. Jer, kad smo mi izišli, neki su ljudi na našoj teritoriji, koji su gledali televiziju, poznali neke od nas. Tu sam tri mjeseca bio. Tri i nešto.

Izišli smo u avgustu odatle. Napolju je bilo 40 stepeni, a mi u dugim gaćama i pantalonama. Nije vruće dole uopšte. Čak je hladnjikavo bilo. Odatle su nas vozili u šahtove. U dva navrata su nas vozili. Ti si bio u šahtu, je li? Šaht je, možda, dva metra sa dva. Dubok je metar i po i unutra su veliki ventili, pošto je tu, u toj kasarni, bilo dosta rezervoara za gorivo za armiju. I naprave špalir od njih desetak, pet s jedne strane, pet s druge, imaju puške, kolčeve, a mi jedan po jedan idemo u taj šaht. Jedan stoji gore na šahtu, otvor je 50 sa 50. Dok prođeš kroz špalir, već nisi dobar, već si ošamućen. Još gore kad dođeš, onaj te zvekne i doli u rupu. Tu nas strpaju u taj šaht, nas 17, zatvore taj pokopac, zašuškaju ga. Kad otvore, tu nema vazduha više. 17 ljudi kad uđe u taj prostor, a zatvoreno sve, imaš vazduha tri, četiri sata, pet, pa se gubi svijest. Vrata su zatvorili možda poslijepodne, neđe oko pet, šest sati. Prvi put su nas otvorili ujutru pred zoru. Ne zna niko kad su otvorili. Ja ne znam kad sam došao sebi, gospođo, potpuno. Ne znam kad sam skinuo majicu, košulju, ništa. Da su nas ostavili još malo tu zatvorene, mi bismo umrli, ne bi više imali

nikakva bola. Ne bi' ništa. Ja sam mislio da ću umreti od nedostatka vazduha, ugušen, jer kad ostaneš bez svijesti, nema vazduha, znači gotov si.

Tu su mi bila dva rođaka i otac. Otac mi se malo duže krio po šumi i nije imao više kud i došao je. Mi ležimo u devetki. Čuje se dole na kapiji, tuku nekoga. Nije bila devetka mnogo udaljena od kapije. I govori mi ovaj rođak, Desimir mu ime, Ćuto ga zvali, govori Ćuta: "Eno", kaže, a oca su mi zvali Baraba još i prije rata "Eno", kaže "i Barabu su uhvatili". "Otkud znaš?" "Poznam ja njega". Čovjek ječi, udaraju ga. Neko vrijeme prošlo. Dovedoše ga gore. Ne možeš ga prepoznati. Glava natekla, velika, ne može da hoda, jedva ga ubacili unutra. Tu smo ga malo negovali. A stric mi je umro baš tih dana, stric nije bio s nama u devetki. Tu smo bili u devetki nas trojica rođaka i moj otac. Stric je bio u šestici, a onda su ga prebacili u stacionar, nazovi stacionar. Imali su po tri kreveta i spavali su po trojica, četvorica na njemu, na čistom betonu. On je tu umro. Moj rođak, bio je s nama u šahtu, ali malo im je to bilo, pa ga odvedu u šaht sa vodom. Taj je šaht isto pola metra. Dole su stepenice i voda. Tu je proveo 30 i nešto sati, u toj vodi. Pa i nas, koji smo u šahtu bili, kad smo dobili malo vazduha, zatvaraju ponovo. Ne znamo opet kad će nas otvoriti. Opet nema vazduha i prolazi sasvim mali, kako je poklopac gore, tračak svjetla. Neko se sjetio, skinuo majicu i postavio je da, kao ventilator, uvlači malo onog vazduha. I to nas je spasilo, dobro nas je spasilo.

Dolazak Crvenog krsta probudio je nadu u nama. Međutim, bili smo razočarani posle njihovog odlaska. Došli su kod nas. Nama drago. Dali im izjave neke. Registrovali nas. Dok su oni otišli u šesticu tamo, nas izveli vani i tuku nad: "Evo vam Crveni krst. Hoće vam on pomoći. Uzđajte se u njih. Davali ste izjave. Ovo ste govorili, ono". Crveni krst je ušao unutra u devetku, pričao s nama, a njihov stražar gore, nismo ga ni vidjeli, iznad vrata je došao i slušao šta mi pričamo. I odmah, još Crveni krst nije ni napustio krug, oni su nas već tukli. Tu nije bilo nikakvih pravila ni granice. Nije se znalo šta će im pasti na pamet. Nosili su neku električnu napravu, kao neki mikrofona, ovako malo, malo manje. To su, kasnije smo saznali, koristili mesari da bikove nateraju na kamion. Da ih zvekne struja. Time su nas pekli, strujni udar, struja opeče dobro. Zaboravio sam. Trebao sam podsjetnik kakav napisati. Tu smo u Čelebićima provjeli do decembra mjeseca. Decembra nas prebace na Musalu. Gore se išlo na prvu liniju. Kopali su se rovovi. Nosila se hrana njihovoj vojsci, popravljali njihovi kamioni, aute, sve pod prijetnjom i sve silom. I 29 mjeseci tako, do razmjene. Eto to bi bilo to u kratkim crtama.

Nataša Kandić: Malopre smo pomenuli selo Blace. Mile Kuljanin je iz sela Blace.

Mile Kuljanin: Ja želim da pozdravim sve prisutne. Ja sam Mile Kuljanin, rođen u selu Blace, opština Konjic. Moje selo je bilo isto kao i selo Bradina, čisto srpsko selo, osim jedne muslimanske kuće. Živili smo normalno sa svojim komšijama kao i svi ostali. Poslje napada na selo Bradinu, za pet, šest dana napadnuto je moje selo. U mom selu nije bila ni organizovana nikakva odbrana. Nismo imali oružja. Jedino su puške imali lovci i članovi lovačkog društva. Tad su muslimanske snage, zajedno sa Hrvatskim vijećem odbrane, napale selo i na ulazu u selo počele su da pucaju. Prve kuće do kojih su dolazili odmah su počeli da pale. Većina sposobnih, malo mlađih, počeli su da bježe i da se kriju u okolnoj šumi. Svakog koga su našli u kućama, oni su ubili. Gospodin je rekao prije mene da je ubijeno pet, šest žena, a nije ubijeno pet, šest žena, već je ubijeno oko 12 muškaraca i devet žena. Žene su bile stare između 60 i 70 godina. A doveli su ih sve u istu kuću. Tu su ih poubijali, zatim su ih zapalili. I poslje mjesec dana su minirali kuće. Svaka kuća u mom selu je minirana. Ja sam tu izgubio brata od 17 godina i oca, strica i od

strica sina; izgubio sam oko sedam članova svoje bližnje familije. Oca sam pronašao, za bratovim kostima još tragam. Posle toga, što je Velo govorio, mi smo se isto krili u šumi. Iz njihovog sela je došlo negdje oko 18 momaka i bili su s nama. Nismo imali kuda da se probijemo i predali smo se. Mi smo isto odveženi kamionom. Bili smo svi nabacani, zavezani žicom. Tukli su nas na kamionu i prilikom vožnje do logora Čelebići, ne znam, momak možda 18 godina, počeo je da puca po nama a mi smo bili u kamionu. Tom prilikom je ubijen, ne mogu se sjetiti imena, Vujičić, Vujić Dragan, kome je djete tada ostalo, mislim, od dva mjeseca, jer pričao je na kamionu da ima djete staro oko dva mjeseca. I tu, možda nakon deset minuta je ubijen. Dovedeni smo u logor Čelebići, postrojani kod jednog hangara. Tu su nas poskidali, oduzeli nam sve i počeli da nas udaraju. Posle toga smo došli u devetku, taj tunel gdje je Velo bio. Kad smo došli, taj tunel je bio prazan, navodno su ga ispraznili kada smo mi stigli ali taj tunel je bio sav krvav. Znači, nigdje na zidu nije bilo pet kvadratnih centimetara, a da nije bilo krvi. Kad smo došli, uzimali su nas za kosu, lupali o zid, krv je tekla iz usta, iz nosa, nema gdje nije. Sada da pričam dalje, Velo je dosta rekao, pošto smo zajedno bili, on je došao posle mene, dolazile su televizijske ekipe, kao što je Velo rekao.

On je zaboravio da kaže da su u devetki ubijena dvojica. Ubijen je Slavko Sušić i ubijen je Željko Milošević. Njih su ubili batinama. Izveli su ih naveče, uvijek su pred veče ubijali, uvijek su udarali kada pada prvi mrak. Tada bi ih došlo više i tu su nas udarali. Tuča je bila redovna, non-stop. Svaki dan su nas tukli.

Mogu da ispričam jedan događaj, šta su nam pripremali, kakva zastrašujuća djela su radili. Izveli su Mrkajić Vukašina, samo su njega izveli, prozvali su ga i izveli. Negdje je to bilo možda ujutru. A zaklali su prije toga tele da bi pekli sebi meso. I njega su izveli i položili su ga pored puta, pored asfalta, tu gdje smo mi izlazili. Namazali su mu krv oko vrata, svog su ga umrljali i rekli su mu da ne smije da daje znake života i stavili su mu veliki nož preko vrata. Nama su rekli: "Idete svi na klanje, jedan po jedan, da vidite šta smo uradili Vukašinu". Mi smo tada izašli, vidimo čovjek kao zaklan. Ne znaš, leži, krv svud po glavi. To je nešto što su nam radili. U Čelebićima sam proveo 90 i nešto dana. Šta da pričam. Velo je dosta rekao toga.

Prebačen sam iz Čelebića u Trnovo, u logor Trnovo, gdje sam bio četiri i po mjeseca. Trebalo je da bude neka razmena, ali, kao, nije usjela. Tad sam otišao u logor Hrasnica, gdje je bilo možda čak i gore nego u Čelebiću. Tu sam bio 27 dana. To je bila neka zgrada, stambena zgrada, a podrumi su bili pretvoreni u ćelije. Bile su male prostorije, ispregrađivane da mogu možda dva, tri čovjeka da stanu. Tu su nas tukli, mada smo posredstvom Crvenog krsta dovedeni tu u razmjenu iz Trnova, ali svakog dana su nas tukli. Po tri, četiri dana nismo imali vode ni hljeba. Postojao je hodnik, djelio je te podrumske ćelije; jedno jutro sam vidio da su dvojicu mrtvih iznjeli iz tih prostorija. Čuo se pucanj vatrenog oružja, ne znam da li su ga ubili oružjem ili nečim drugim. Samo sam vidio ujutru kad su iznjeli dvojicu mrtvih. A zatvor je taj bio pun žena srpskih. Svako jutro su ih dovodili. Vidio sam dosta žena. One su čistile i prale tu krv svako jutro. To su najverovatnije bile žene iz Hrasnice koje su bile zatvorene tu. Pošto je Velo dosta rekao o tome šta se događalo u devetki, gdje sam i ja bio, ja ne bih imao još šta više, samo bih rekao da ne vjerujem u pravdu, ne vjerujem mnogo u ovu pravdu. Iz mog sela je, na primer, 20 ubijeno, a niko iz opštine Konjic nije ni optužen, a kamoli procesuiran u Hagu. Mada smo davali izvještaje mi preživjeli. I u tu pravdu ne vjerujem. Toliko od mene.

Nataša Kandić: Imajte malo više vere u pravdu. Ima razloga da verujemo u pravdu, vi da verujete u pravdu. Sa nama su Zora i Rajko Kuljanin. Oni su u to vreme imali sina od devet meseci. Da čujemo Zoru.

Zora Kuljanin: Zovem se Zora Kuljanin. Trenutno dolazim iz Bratunca, pošto živim u Bratuncu. Hoću da ovde, pošto je već dosta rečeno, iznesem svoj slučaj i svog sina Danijela. Kao što je bilo, bilo je. Možda je najteži trenutak bio kada smo morali gledati leš do leša. U stvari, u vreme prvog pada Bradine, 25./ 26.maja 1992.godine, protjerali su nas iz kuća. Išli smo šumom. Došli smo do neke pećine. Mislili smo da se tu odmorimo, međutim, došla je žena i rekla da bježimo odatle, da ne smijemo tu ostati, pošto su tu već tukli dvojicu braće Jovu Žužu i Todora Žužu i sa njima Mirka Mrkajića. Odatle smo pobjegli u jednu kuću koja nije spaljena, pošto nas je bilo puno, samo troje, četvero male djece. Među njima je Danijel bio najmlađi, beba od devet mjeseci. Nismo mogli da spremimo djecu, da ih nahranimo, da ih okupamo. Tražili smo da pređemo jedan brijeg, da dođemo da vidimo jesu li naše kuće u redu. Da li su spaljene ili nisu. Smogle smo snage, ja i moja jetrva Dušanka, da odemo da vidimo šta je. Naišle smo na leševe Mirka, Todora i Jove; ubijeni su metkom, ispaćeni, pa su onda ubijeni metkom. Našle smo leš Gorana Kuljanina, kome je zapaljena kuća. Gojela je kuća, gorjelo je njegovo tijelo. Ni majka ga rođena nije poznala. Dva metra dalje naišle smo na tijelo Slobodana Kuljanina. To je sve u nekih 10 metara. Pogoden je metkom. Došle smo u našu kuću, a naša vrata zatvorena, normalno sve. Nismo znale smijemo li ući ili ne smijemo. Uzele smo ključ, otključale vrata, normalno ušle. Bez ikakvih problema. Vratile smo se, uzele djecu i došle u kuću. Svi smo bili kod nas, ne smiješ mrdat', ne smiješ hodat', moraš se zatvoriti. Ne smiješ pričati. Struje nema. Hrane ima još, može se naći.

Muškarci koji su ostali su pokupljeni, ili su se predali i odvedeni su svi u Čelebiće. Pojedinci su uspjeli da se sakriju. Među njima je bio moj muž, Rajko Kuljanin, njegov brat Mijat Kuljanin, Ranko Žuža, Todor Žuža, Zdravko Žuža, Božidar Žuža, ja se izvinjavam i Božidarov zet Kovačević Mišo, koji su se 50 dana krili u šumi. Dostavljali smo im hranu, mi znamo kako smo je dostavljali, da bi crni osvanuo Petrovdan, kad se između sebe ubijaju. Ko su, šta su? Nije bitno. Ali Srbi nisu. Zoljom je pogoden jedan auto, gdje je sedam njihovih poginulo. Jedan je preživio pošto je ispao prije vremena iz auta, ali su ubili i njega, da ne bi svedočio, da bi nas odatle sve pokupili i stjerali u Bradinu u njihovoj pratnji, da odajemo gdje su četnici. Mrak. Zatoreno sve. U školi tri učionice nabijene, šibica ne može da se baci, ne može da padne na pod. Izvodili su Milana Kuljanina, koji je treći dan podlegao povredama, koga sam svojim očima vidjela, kakav je to čovjek bio. Vojislav Mrkajić isto tako, svojim očima sam gledala šta mu je rađeno, sa čim je tučen. Ali sve je išlo pojedinačno. Danica Žuža, koju, na žalost, ne vidim danas ovdje, 86 godina je ded Milan imao, a tu je negdje i Vojislav, sa nekih svojih 65 godina. Jedan od njih je, u mraku, ne smiješ ništa upaliti, nikakva svjetla, došao na vrata i pitao: "Ko je Zora Kuljanin?" Ja sam rekla da sam ja. "Hoćeš izić'?", "Hoću". Izidem: "Mogu li uzeti djete?", "Možeš". Uzmem djete, i s puškom me provedu na gornji sprat učionice, da ja njima kažem gdje se krije Mićo. To je, vjerujem da ga većina zna, Mitar Kuljanin, što drži restoran u Šapcu "Bradina". Pojma nemam ni gdje je Mićo i neki Žuža, imenovli ga nisu. Fino sam im rekla da ne znam i on je meni prijeto: "Bolje reci nama već Hosovcima". "Što pričam ovdje, pričaću i Hosovcima". "Je l' tako?", "Jeste". Vratili su me dole. Ne može se spavati normalno. Djeca su na đačkim stolovima. Hajde, da mogu djeca leći. Presvukli djecu, namirili. Mislimo, hajde, sve će biti mirno. Kakvo mirno? To je tužno i žalosno. Onaj jauče na jednoj strani, onaj jauče na drugoj strani. Onoga udara željeznom šipkom, onog stolicom, onog flašom. Tu spavanja nema.

U ponedjeljak, 13. jula, u 11 sati, dolaze na vrata i pitaju: "Ko je Zora Kuljanin? Neka iziđe". Moram ustati, šta da radim. "Mogu li uzeti djete?", "Ne možeš". Vode me u prostoriju gdje je pretučen već što sam rekla, Mrkajić Vojislav i Milan Kuljanin. Bilo je njih tu još. Lokva krvi. U jednom ćošku flaša, ako se sjećate od Kole od litra flaše što su bile prije rata, koja je već razbijena. Nije razbijena o zid sigurno, ni od pod, već od udaranja te dvojice muškaraca. Stolice željezne, drvene, izlupane. On meni kaže: "Hajde priznaj gdje je Mićo i gdje si hranu nosila". I da kažem gdje mi je muž, gdje je djever, gdje je Žuža, gdje su svi. U prvom momentu mislila sam da ću reći da ne znam. Nisam znala šta će se desiti. Možda bih, da sam znala šta će se odigrati, nešto drugačije pomislila, ali ne znam. Moj je uporan odgovor bio da ne znam. Njih je četiri, pet bilo i svi su govorili – znaš. Moje je bilo da ne znam. Udario me je flašom – "Kaži". "Nemam šta da kažem". Udario me je šamarom – "Kaži". "Nemam šta da kažem". Uzeo je pištolj - "Kaži". „Nemam šta da kažem“. Da bi na kraju rekao: "Zore, kriješ četnike. Uzećemo ti djete. Djete ti ide za Grude. Nikada ga više nećeš vidjeti. Dok nije kasno, priznaj". Fino sam rekla da nemam šta da priznam. Pričam pola sata jednu priču, nemam šta da priznam, da bi kroz nekih pet, šest minuta izašli tamo i rekli svekrvi da uzme djete, flašicu, deku, šta već djete ima i da iziđe vani. Ja nisam znala da je naredba već stigla tamo. Oni mene i dalje pitaju, kažu – priznaj. Nemam šta priznati. Jedan mi je onda rekao: "Ustani, Zore, braniš četnike, ode ti djete". Ustanem, gledam, sjedaju u bjelog Golfa, meni žao što ne znam nikoga, i kažu: "Pozdravi se s njim, nećeš ga više nikad vidjeti". Ja sam rekla: "Možete kako hoćete, u vašim rukama je. Šta god bude, nek' bude". "Nećeš priznati?" "Nemam šta priznati". Auto je otišlo. Kasnije su me opet pitali: "Priznaj dok nije kasno". "Nemam šta priznati". "Gdje je zemunica"? "Ne znam gdje je zemunica". "Gdje je Mićo"? "Ne znam". Ja pojma nemam, ja nisam toliko s Mićom bila da znam. Znala sam ga, ali nisam ga toliko znala. Opet kažem, možda je nekom zlo činio, ali je meni valjao. Možda je zlo činio i Pavo, Zdravko Mucić zvani Pavo, ali on je susreo to auto prije ulaska u Konjic i pitao čije je djete i otkuda djete. „Djete je uzeto iz škole iz Bradine. "A gdje mu je mati, je l' u Bradini? Što je uzeto?" "Ne znam." "Ko je naredio?" "Ne znam." To je priča sigurno istinita. To mi je svekrva pričala da je taj Pavo naredio da se vrati djete nazad majci u Bradinu. Kroz nekih možda sat vremena meni je djete vraćeno. Ja ne znam u čemu je star bila da je taj čovjek sreo to auto. Ništa, ništa ne znam. Ali su oni dobili dojavu odozdo, pa su mene iz te prostorije prebacili na hodnik. I neka priča, jedan viče: "Nije ovo žena Rajka Đorđića". Onaj viče: "Znamo mi dobro čija je". Jedan čovjek iz Šunja, ja kažem, Musliman je i hvala mu, bez obzira gdje je, šta je, deset puta je kraj mene naišao i rek'o: "Zore, samo ćuti, djete će se vratiti". Ali su to već saznali, to je najvjerovatnije javljeno odozdo, čim su oni mene izveli iz te prostorije. Za jedno sat vremena djete mi bilo vraćeno.

Tražila sam da me stave na spisak jer su djeca bila mala, da bi mogla ići kod rodbine u Konjic. Jedan mi je rekao: "Svi mogu otići samo ti i djete ne možete". Dolazi svekrva, moli da nas prebace u Konjic. Ne može. Kad je došao taj, tada sam saznala da je Pavo, Zdravko, da je on glavni, ja njega pitam da idem za Konjic. On viče: "Kod koga?" "Kod Vukana Žuže. U Konjicu se svi znaju, to je jedno. "Djete su mi vozili, negdje su ga povezli, vratili su ga". "Ko je to uradio? Ja sam to djete sreo?" "Ne znam ko je uradio". Znam ali ne smijem reći. Ne smijem uprijeti prstom ko je to naredio. Međutim, on je nas odatle strpao u taj kombi, iako ne bi smeo jer nas je bilo previše i prebacio nas u Konjic. Tad je rekao: "Što god bude trebalo, Vukan Žuža zna moj broj, javite, neće biti nikakvih problema".

Tu smo 13. jula došli, a 27. jula se prebacili za Hadžiće. Rajka su zarobili, nisam ništa znala dok nisam prešla u Hadžiće, dok mu nisam našla brata. Brat njegov pita mene: "Gdje je Rajko?" a ja

njega pitam: "Gdje je Rajko?" Niti on zna za njega, niti ja znam za njega. On je bio u zatvoru na Musali, ja sam bila u Konjicu. Nije Konjic sad Beograd, da se to ne može saznati, ali nismo znali jedno za drugo. Sahranjivala sam leševe. Kupile smo leševe po selu, pošto nije bilo muške glave da to radi. Poredaju ih kod crkve, iskopaju raku bagerom. Dođe, onom kašikom bagera koliko može uzeti, samo ga baci u raku, gdje je sahranjeno 68, mislim, leševa. Nakon tri dana Zdravko Mucić je spasao Milan Kuljanin i druge, koji su bili izvedeni na streljanje na stadion. Može sada shvatiti ovde ko šta hoće, ja ne branim nikoga, ali kažem – nekome je valjao, nekome nije; te iste ljude spasio je Pavo Mucić, u stvari Zdravko, da ih ne streljaju na stadionu. Kada su se vraćali odatle, stric Mile Kuljanin je umro do kuće. Od straha, od batina, ne znam. Treći dan smo ga sahranili kod crkve, pa smo ponovo zatrpali leševe koje su oni bagerom zatrpavali, da ih ne bi živina ili nešto drugo raznelo.

Nigdje nikad niko nije spomenuo Bradinu, da rekne koliko je žrtava bilo u Bradini. Sretenu Kuljaninu, zvanom Beki, odsjekli su glavu. Donjeli su je u hotel u Konjic. Iz hotela su je na most donjeli i šutali. Ni danas se za njegovo tjelo ne zna. Jedan čovjek je rekao gdje je sahranjen, međutim, kada su došli, nema tjela. Tjelo je prenešeno na drugu stranu. Što je prenešeno? Zato što je glava negdje u Konjicu, a tjelo na Bradini. Ko je kad šta spomenuo što se tiče te Bradine. Nalazimo Peru Kuljanina koji je izgubio brata. Nalazimo Radenka Kuljanina. Nalazimo Vasu Žužu, Nikolu Gligorevića i Nedeljka iz Brđani. Ko će im pomoći? Njih četvoricu skupa jedan na drugom. Mi ih kupimo. Mi kazujemo gdje su. Radenkova brata Peru nalazimo nakon 15, 20, dana, leš je bio u raspadu. Obmotali smo ga u čaršaf i zakopali da ga živina ne nosi. Ko se kad upitao za Bradinu? Ko je gdje Bradinu spomenuo? Srebrenica se spominje, nemam ništa protiv, Srebrenica se spominje stalno. Gdje se spominje Bradina? Gdje se spominje Konjic? Gdje se spominju Blace? Gdje se spominju Brđani? 200, 300 ljudi je tu stradalo, ta su sela sva uzeta okolo. Zaklano, silovano, ubijeno. Metak je svetinja. Ubi ga, a nemoj ga patiti.

Čovjek nije imao snage da kaže. Sad ću ja reći. Možda će ga i potresti. Njegovom sini Neđi bila je prostrelna rana kroz nogu. Njemu su kamu vrelu kroz tu ranu vrtili. Možda snage čovjek nije imao da kaže. A to se dešavalo. Ko je gdje pričao o tome. Pojma niko nema. Kaže Srebrenica, Srebrenica. Nemam ništa protiv. Jeste. Svuđe. Na sve strane je stradalo. Haj' mo uzeti realno. Šta je se desilo na Božić u Kravici? Gdje se to spominje? Šta se desilo, ne samo Kravica, već mnogo nekih sela? Gdje, šta? Koliko je djece stradalo? Djete u Bradini od 17 godina peti dan nađeno. Gojko Kuljanin, Nedeljko, Njegoš Koprivica, danima smo nalazili leševe po Bradini. Na kraju je ona spaljena. Nije problem. Na kraju nalaze Milenka Kuljanina kome je brat poginuo, Gojko Kuljanin i otac Drago Kuljanin. Znači, sva trojica su poginula. Gine Radenko Kuljanin, Pero Kuljanin. Od dvije sestre po dva sina ginu. Da čovjek tu ne zna šta da kaže. Milenku Kuljaninu su, kad su ga ubili, jezik rezali. Glavu ovdje sekli. Gdje je ko to spomenuo? Ja to sve znam. Očevidac sam skoro svega toga. Nema Božidara Žuže ovde, koji me je molio kao Boga, jer nismo znali šta će se raditi, da uzmemo njegova sina, da mu pomognem samo da ga prenesem sa ceste ispred kuće, djete da mu prenesem ispod kuće, da ga ne vide, da ga ne odnesu. Da ga ne nose dole crkvi u masovnu grobnicu. A nisam znala o čemu se radi, da sam znala da će tako biti, uzela bih sina, prenijeli bi ga ispod kuće da ga sakrijemo da ostane, kao što je Vaso sakrio svog sina. Ali nigdje se to ne spominje, nigdje se to ne priča. Nigdje.

I poslje toga prvi put smo mi otišli u Bradinu 1996. godine. Prvi put sa pratnjom iz Konjica, da imamo obezbjeđenje. U Bradini smo našli džamiju koja nikad nije postojala, nalazimo džamiju, nalazimo ploču na kojoj je pisalo: "Bradina oslobođena od četničkih zlikovaca 25. na 26. maj

1992. godine". Džamija je napravljena na kući Bogdana Kureša, koji je poginuo, ubili su ga u ratu. Ostala mu je žena i dvije ćerke. Na tim temeljima je napravljena džamija. Mi smo kasnije insistirali da se ta džamija i ploča skloni. Prije nego što smo došli sa novinarima, oni su promijenili ploču. Zaboravila sam šta na njoj piše, ali uglavnom promjenjena je. Nije više da je Bradina oslobođena od četničkih zlikovaca. Džamija je ostala, ostalo je minare, okolo je sve sklonjeno. Ne možemo prići nijednoj kući. I, ko je tu Bradinu negdje spomenuo. A u Bratuncu svi živimo na prosjačkom štapu. Narod hljeba nema. Djeca se, školuju, ne radi se, posla nema, hljeba nema. Ko nas šta pita gdje si bio, šta si bio. Ja bih svoje završila.

Nataša Kandić: Gde je Rajko bio u to vreme?

Zora Kuljanin: Sad će Rajko svoje. Ja sam svoje ispričala. Zato sam bila rekla, ja ću svoj slučaj pričati i Rajko svoj. Ja vam se zahvaljujem, a ti nastavi.

Rajko Kuljanin: Ja sam Rajko Kuljanin. Jedan dobar dio priče već ste čuli. Međutim, niste čuli uvod svega ovoga. Kad je prvi napad na Bradinu bio, 25. i 26. maja, dok je definitivno 27. maja 1992. godine Bradina pala. Jedan dio mlađih pokušao se spasiti da ne padne u ruke, bježeći u šumu, jer Bradina je karakteristična, u jednoj dolini je okružena sa svih strana selima gdje je pretežno, ja ću se izraziti ovako, muslimanski živalj i hrvatski, katolički, mislim. Najbliže mjesto Bradini gdje se moglo prijeći na slobodnu teritoriju bili su Borci ili Hadžići. Što je najgore, u to vrijeme mi u Bradini nismo znali ko je u Tarčinu ni ko je u Hadžićima. Mi nismo imali vezu ni sa kim. Dogodilo se što se dogodilo. Neko je od nas spomenuo da je bio postignut dogovor, te seoske straže, nemojte vi na naše selo, nemojte vi na nas, nećemo mi na vas. Držali su oni stražu na svojoj njivi, mi na svojoj. Čuvali smo svoje kuće. Da bi došao taj 25. maj. Dogodilo se što se dogodilo. Muslimani zajedno sa Hrvatima, hosovcima, šta ja znam kojom vojskom. Bilo je što je bilo. Dobar dio Bradine je tada spaljen. Muškadije, što nije pobijeno, odvedeno je u logor. Ostale su žena i djeca i stariji po kućama. Mlađi su bili sklonjeni u šumi i pokušavali se probiti na neku slobodnu teritoriju. Znaš šta te čeka. Niko ni sa kim nije bio u kontaktu, ali smo znali otprilike ko je gdje bio, a onda smo se razdvojili. Jednog momenta sam se sreo sa Nikolom Mrkajićem, Rajkom Mrkajićem i još jednim, ne znam ko je bio treći. Mogo bi biti Zoran Kuljanin, ja mislim i Đuro Kuljanin, da. Tu smo se ponovo rastali, Đuro i Brane su otišli, a ja i Zoran Kuljanin smo otišli skupa.

U jednoj pećini nas dvojica smo prenoćili. Sutradan je nailazila vojska. Pretresala je, čistila sve. Pošto je tu blizu rijeka Trešanica, prikupili smo nešto, čisto da se ne vidi ulaz u tu pećinu. Videli smo sve odatle. Znali smo šta će biti, ako nas nađu. Ako ne nađu, ostali smo. I ostali smo. Nekoliko dana smo tu bili dok glad nije postala prejaka. Onda smo jedne noći pokušali doći da vidimo šta je sa našim kućama, je l' ima ikog živog, jer se veliki dim vidio, kad je taj napad bio. Igrom slučaja, bilo je prosto nemoguće, ali, eto, moguće, došao sam do kuće. Javio se. Bojao sam se da me moj rođeni ko ne vidi, ne drugi, već moji lično iz kuće. Stupili smo u kontakt. Dobio sam nešto malo za pojesti i jednostavno sam nestao. Prije nesretnog rata sam imao pištolj. Vozač sam bio. Imao sam pištolj na dozvolu. Taj pištolj je koštao i njih dosta muke. Tražili su ga, gdje je. Mi smo se sakrili u šumu. Krili smo se do 12. 07. 1992. godine. Pokušavali smo preći u Hadžiće, u neko mjesto Orahovica, to je negdje blizu jednog muslimanskog sela, tu nam je bilo najsigurnije i tu smo i ostali. Od njih smo se i hranili, krađući. Druge nije bilo. Nisu se nadali, jer je to u srcu njihove teritorije. Nisu se nadali da tu neko može da ukrade njima nešto.

Ali eto, mi smo preživili tako, da bi se dogodio taj Petrovdan, kad je Bradina drugi put do temelja spaljena. Tada nas sedmorica koji smo skupa bili, donosimo odluku da dvojica odemo da vidimo šta je. U toj grupi sam bio ja i Ranko ili Zdravko Žuža. Dva su brata blizanca. Sad, jedan od njih dvojice je trebalo da ide sa mnom, da vidimo šta je. Na nogama imam patike Starke, a on one polučizmice. Ima dosta putovati odatle. Sad smo krenuli. On se oklizne na jednom kamenu i ostane bos. Odvali se don. Vratimo se nazad. Šta je? Ne može on ići. Sa mnom je tu bio i moj mlađi brat. Kaže: "Idem i ja buraz da vidim". U mene malo djete. Idemo da vidimo je l' iko živ. Ako nisu oni živi, šta ću i ja. Idem napraviti neki belaj. Nisu daleko Repovci, nisu daleko Šunje. Oko za oko, zub za zub. Božidar je bio jedan stariji čovjek, iskusniji. Kaže: "Dvojica nećete ići. Ide jedan". I odlučio sam, krenuo sam ja. Dogovorili smo se, ako me ne bude do mraka u neko doba noći, nemamo sata, ne znamo se orjentisati, ali, ako ne dođem u neko doba noći, ako me ne bude, da oni napuste tu teritoriju. Tako se i dogodilo. Došao sam do kuće, jedne, druge, treće. Sve spaljeno, sve gori. Nigdje nikoga, nigdje žive duše. Ja sam tada, kao što sad sjedim ovdje pred vama, bez straha da će mi neko ovdje nešto uraditi, isti takav osjećaj imao. U sred dana, kuće gore, nigdje nikoga, a ja sam od kuće do kuće, obišao skoro dvadesetak kuća. Nikog živog nisam vidio. Samo stoka okolo. Hoda, pase. Nigdje živa duha. Ne znam šta da uradim. Nemaš nigdje ništa naći za pojest'. Odlučujem da se vratim nazad svojoj družini. Nema nam druge. Moramo se probiti do Hadžića. Ljeto je, negdje oko pet sati, nepunih 50 metara mi je falilo da dođem do potočića, i nikad me ufatili ne bi. Ugrijalo. Nema nigdje nikoga. Svezao sam neku vindjaknu, trenerku oko pasa, oko sebe, toplo. Imam pištolj za pasom. Istog momenta se stvorila grupa i tu sam opkoljen sa svih strana. Sa jednim pištoljem ništa nisam mogao uraditi. Ali sam stao i pogledao. Među njih desetak, možda i više, više od pola sam poznavao, sve jednog kao samog sebe. Bile su to sve prve komšije iz Repovaca. Njihov glavni komandir je iz Repovaca bio. Od svih njih, jedan Kaman, radio je u gradskom saobraćajnom preduzeću, vozio je tramvaj, on je bio jedan od najupornijih. Istog momenta je rekao komandiru: "Završimo sa njim ovdje. On je još jedini ostao u Bradini", da ne idem dalje s mjesta. Međutim, što, ne znam, on je motorolom javio, imali su svi motorele uza se, javio je komandiru nekom da su ufatili četnika u mjestu Pode.

Doveli su me u Bradinu u mjesni ured, da malo skratim. Tu nisam znao koga čekam, ali poslje je došla vojna policija iz Konjica sa nekom Zastavom, par njih, znam ih, dobro ih znam, jer sam dolje završio osmoljetku i zanat. Poznavao sam te ljude, nekad su bili fizički radnici, ganjali su one trokolice po gradu ako treba negdje nešto, međutim, došlo je do rata, dobili su uniforme i mislili su da će postati heroji, generali. To su najgori ljudi. I najviše zla su nanijeli. Nisu nanijeli zla oni koji su bili prije po zatvorima, po Golom otoku. Oni su najmanje zla nanijeli. Nego oni od kojih se nisam nadao, s kojima smo hiljadu puta bio. Evo, ima mlađih ovdje, Velimir koji je bio prevoznik, dosta nas, nije se gledalo, zajedno se sjedilo u kafani, jelo, pilo, svadba, slava, sve. Jedan od njih prvo mi je stavio lisice na ruke. Ja imam nadimak Kićo. Kaže: "Tebe sam Kićo čekao". Stavio mi je lisice na ruke. To mi je bilo prvi put u životu. Kaže: "Da vidim jesu li dobro stavljene", razvukao je ruke, na kojima su bile stavljene lisice, tako da se lisice što više stegnu. Te se lisice upijaju, ruke su krvave. Tu su ožiljci i danas. Malo mu je i to. Vojni je policajac. Ima palicu i udara palicom. Ufatio je malo i tuda, koji udarac i po leđima. E, onda nastupaju sledeći. Igranka na leđima. Bubaju li bubaju. Izbubali me tu jedno vrijeme. Ubacili me u "Zastavu". U toj "Zastavi" imaju naprijed sjedišta i pozadi. Ja sam pozadi, između sjedišta dole, oni svi sjede gore na sicu i noge su na meni i tako udaranje traje od Bradine do Konjica, nekih 14, 15 kilometara.

Dolazimo u Konjic. Igrom slučaja znam Konjic dobro. Mene dovode u Trešanicu, gdje je bila njihova vojna policija. Iz «Zastave» sam izbačen kao vreća krompira, na glavačke. I danas imam

uspomenu ovdje. Neki kamen, pjesak se zabio, tu je i ostao. Poslje sam to izvadio. Izmjenjen mi je bio lični opis. Sa lisicama na rukama dovode me, uz njihov pozdrav, da li je lijeva ili desna ruka: "Uhvatili smo četnika tu i tu. On je pobio ove naše". "Koje naše"? Ništa nisam znao ali ću saznati kasnije. Glavni u vojnoj policiji je bio taj Alagić. Žao mi je što je od tada prošlo 14, 15 godina, ne mogu da se sjetim, znam samo da je sa mojom sestrom išao u gimnaziju u Konjicu. Znao sam mu dobro facu, ali sam sada zaboravio ime, ali Alagić je milijardu posto. Tada su samo pali migovi očima. Više ne znaš s koje strane ko bije i su čim udara: palicom, nogom, šakom. Šta je ko stigao, su čim je ko stizao. Onaj puškom. Ja sam se onesvjestio. Kad sam se osvijetio, sebi sam došao onog momenta kad je po meni prosuta amper kanta od deset, jedanaest litara vode u WC-u da bi jedan zavikao: "Evo, četnik nije umro". Sasuta je druga kanta po meni. Nastala je ponovo igranka: "Govori gdje je Mićo, gdje je Žuža, gdje je Čećez Lazar?" Čećez Lazar živio je jedno selo ispod Konjica, Donje Selo. To je suprug Grozde Čećez koja je svedočila u Hagu, ali normalno da nisam znao za njih. Nisam mogao znati. Džaba je. Igrom slučaja, tu sam ugledao jednog koji je sa mnom išao u školu i onako, i koji mi je u jednom momentu, kad su me malo prestali udarati, rekao: "Kićo, biju te što si Srbin". Bilo mi je jasno. Odatle sam prebačen ponovo, bez skidanja lisica, u isti auto. Pitaju: "Gdje da vozimo, Čelebići, Musala"? Kaže: "Da provjerimo". Valjda su nekim stanicama provjerili, kaže: "Vodite ga prvo na Musalu". Dovoze me na Musalu. Izbace me i provode me u podrum. To su nekada bili u mirno vrijeme u onoj Jugoslaviji male ćelije gdje se moglo samo prenoćiti ili neka ispitivanja obaviti. To su neke prostorije dva metra sa metar, bez prozora. Vrata željezna, sa onim špiom, okom, kako hoćete, katanac i to vam je to. Nema nikakve palače, nikakve prostirke, nigdje ništa. Prostirka je beton. Tu je Rajko proveo punih devet mjeseci, najgorih mjeseci u svom životu.

Interesantno je da smo svi mi koji smo ovo pričali, dobivali degenek u noći. Ne znaš ko te udara, da ne možeš, ako ostaneš živ, sutra uprijeti prstom ili reći: "Ti si me tukao, on me je tukao". I ja sam tu veće dobio po noći degenek. Onesvješćen, kada sam se probudio, nisam mogao ustati. Da bi u neka doba ponovo došli: "Ustaj, četo. Bilo ko da dođe na ova vrata, moraš ustati, stati mirno i pozdraviti sa: Gospodine ovde četnik taj i taj". Međutim, nije bilo teoretske šanse da ustanem. Od 6. jedanaestog sve mi je slomljeno. To više nisu rebra, i danas to stoji. Moje ruke i moje noge, više nisu moje. Nema kakve šare i slike na njima nema. Da bi sutradan ponovo došla, ali, sad već po danu, druga delegacija, da vidi četnika koji je pobio njihovih sedam vojnika. Tada znam ko je došao i imam ih u glavi i pred očima. Nepotrebno je. Ja mogu vama reći ta imena. Ta imena nikom ništa ne znače. Posle cijelog ovog procesa u Hagu koji je vođen, osuđena su trojica sitnih. Ovi svi koji su to nama radili, bili su stražari, koji su dobivali naredbu od nekoga. Isto kao što su ovi dobili naredbu od nekoga da mene tuku, da iz mene izvuku neko priznanje, da ja kažem da sam pobio njihovih sedam vojnika koji nisu htjeli uzeti pušku. To su bili Muslimani koji nisu htjeli uzeti pušku, oružje, da idu da se biju sa Srbima. Jedan njihov je zolju ispalio. Među njima je bio jedan Hrvat. Bio je fudbaler u "Igmanu" u Konjicu, čini mi se da se zvao Pandža. On je jedini imao pancir na sebi. Bio je ranjen. Pokušao je pobjeći i pobjegao je od mjesta događaja par kilometara, gdje su ga stigli i ovjerili. Svakog su na smrt ovjerili i napravili su još veće zlo. Uzeli su nož i svakome su ili odsjekli prst ili uho ili bilo šta. Jer, samo četnik nožem ovjerava smrt. Jednostavno, to se moralo dogoditi, to se moralo uraditi, da Bradina nestane kao Bradina. I to se dogodilo. A, igrom slučaja, ja sam bio nađen nekoliko kilometara dalje od tog mjesta, a nisam imao pojma o tome. Dobio sam degeneka kol'ko sam dobio. Izdržao sam nešto što sam mislim da nikad čovjek ne može izdržati, a sad mi je jasno da može. Sada, bilo kad da se bilo šta dogodi, tuk'o bih se i dan i noć.

Nikad nikog nisam povrijedio, niti sam uvrijedio, ali sam sada već drugi čovjek. Trema, nesanica. Nema me pola. Sve se skupilo. Zbog čega? Žrtava je bilo svugdje i svih ovih priča je bilo i na jednoj i na drugoj i na trećoj strani. Ali je žalosno što se ova naša priča nikad prije nije pokrenula. Evo, 15 godina je trebalo da dođemo u Beograd i da ovako dobijemo šansu da ispričamo sve širem auditorijumu. Ovaj gospodin ovdje je u mojoj kući u Bratuncu snimao emisiju prije nekoliko godina, godinu, dvije, je li. Znači, ovo nije prvi put. Bilo je naših priča i prije. Nema mjesta gdje se nismo obraćali, gdje nismo pokušavali nešto ispričati, dokazati. Ali nigdje to ne pije vode. Nigdje niko nije kriv, samo su Srbi krivi. Zbog čega? Zbog čega? Nema pisca koji bi to mogao opisati, niti ja imam riječi da bi se mogao svega sjetiti i opisati kako je to bilo. Ovde su nabrojane samo neke činjenice, ukratko, šokovi, ponižavanja, tuče, nož i pištolj u usta. Vođen sam u "Igman", ja iz Bradine vođen sam u "Igman" da kažem da su četničke zemunice. Nikad moja noga u Igman kročila nije. I zakleo sam se, zakleo sam se da nikad u "Igman" otići neću. Ja sam imao samo toliko. Pozdravljam vas i hvala.

Nataša Kandić: Sada ću da zamolim Strahinju Živaka da nam se obrati na kraju ove naše popodnevne sesije.

Strahinja Živak: Dame i gospodo, poštovani gosti. Pozdravljam vas. Ovo je danas jedna tužna priča ali pozdravljam vas u interesu istine. Tu su živi svjedoci koji su to preživjeli. Ja neću ništa ponavljati. Mene je zadesila sudbina da sam se desio za vrijeme pada Bradine na traumatologiji u Sarajevu, u bolnici. I čim je formiran logor Čelebići, obzirom da sam ja iz Konjica, iz Bradine, iz Brđana, trebalo je da i ja odem na to zbornu mjesto, ali obzirom da je bio već počeo rat, april je bio, Srbi su bili u Hadžićima, nezgodno je bilo, a postojalo je bolje, sigurnije mjesto, kasarna "Viktor Bubanj", "tu je njemu bolje, a tu smo u vezi, pa ćemo ga u paru i ispitivati i možda razmjenjivati ili likvidirati". Što je najtužnije, mene su sa traumatologije odveli jedne noći, oko 20 sati, nepokretna, stavili mi lisice na ruke, imao sam štake. Pitam – "Zašto"? Jer ja nemam veze ni sa čim. Kaže: "Biće tebi, znaće se zašto". Pa, zar ne treba nešto pismeno? Odveli su me u kratkim gaćicama i jednoj čarapi i gips sam imao, langete na nogama do pasa. Bacili su me u Centralni zatvor tri, četiri dana i onda su me odveli u "Viktor Bubanj". Ja razmišljam: "Bože, je li ovo država? Čiji sam ja državljanin"? Ja koji sam bio rukovodilac u PTT sistemu, u Sarajevu, za vrijeme Olimpijade, za vreme jedne svjetske manifestacije, šta ja to dočekah da me tu utamniče. Prizivao sam Hipokrata, pa kažem: "Hipokrate gdje si, pa zar nema tvoje zakletve ovde"? Hipokrat se ne odaziva. Znao sam da je mrtav, ali tu je ponovo umro, u Sarajevu. I tu sam bio na betonu. Nisu mi se previjale rane. Imao sam neki poklopac. Jednostavno, ispod tog poklopca, to se sve neki crvi. Ja sam molio da mi skinu gips. Sve sam mislio da će me opet vratiti u bolnicu. Nisu me vratili u bolnicu da mi skinu gips, tu langetu, nego su mi je skidali konjskim klještim i nekim makazama za obrezivanje voća i čekićem. Tu su me neki policajci držali. To je operacija koja je trajala, da kažem, dva sata. Noga je bila crna.

Ali šta se dešava? Poslje godinu dana tamničenja, dobijam najtužniju vijest u svom životu. U ćeliji da su zidovi krvavi, gdje nas je na šest kvadrata bilo po 13, 14, dobijam vest od brata iz Smedereva: "Dragi brate, moram to reći istinu, djece više nema". Šta sad? Ja sam polumrtav i sa nekim paćenicima s kojima smo u nekoj bolesničkoj ćeliji, neki idu da rade, a mi ne možemo raditi, ja i Jovo neki Ninković. Kaže meni Jovo: "Nije to tebi nešto dobro napisano". "Šuti Jovo, jes'. Ne bi mene brat lagao. Ali slušaj, od sada nemoj slučajno da prizivaš boga. Bog ovde nema više posla s nama. Možda je on i odsutan. Ne moli se da nam pomogne. Ja hoću da živim i da svjedočim. Ja ću izaći iz logora i pisaću knjigu koja će se zvati 'Živim da svjedočim'". Kad sam

razmenjen, počeo sam pisati knjigu "Živim da svjedočim". To je prva moja knjiga. Opisao sam sve muke u logoru. Tri izdanja te knjige su štampana. Reći ću vam da su me pozdravljali neki iz Sarajeva iz Centralnog zatvora i policajci iz "Viktor Bubnja", još je "Viktor Bubanj" bio, pitali za mene i pozdravljali me. Jedan prevaspitač, Bošnjak, Željko, koji je prešao u Ministarstvo pravde rekao je: "Pozdravite Živaka, dobro je onu knjigu napisao. Sve je napisao istinu".

E, pazite. Onda sam za Bradinu čuo. Izašao sam na razmjenu. Ja sam se interesovao za Čelebiće, jer ja nisam bio dole. Napisao sam knjigu "Logor Čelebići". Normalno, potražio sam svjedoke. Gore su bili svi svjedoci i statistiku znam, znam Konjic, pošto sam bio se bavio malo novinarstvom, onda sam napisao knjigu "Logor Čelebići". To me je podsjetio jedan Pantelić, advokat Igor, koji je prvi put branio neke optužene u Hagu i onda sam krenuo istraživati u interesu istine. Tako da sam napisao osam knjiga dokumentacione proze o patnjama, ljudskim sudbinama, susretima. Pazite, moje knjige nisu, kako da kažem, štivo da se plače. Tužne su, teške su, ali ne, te su knjige melem na ranu, da jednostavno otvorimo oči, da bolje vidimo, da taj zločin spoznamo, da utvrdimo stvarno ko su zločinci i da ih stigne ruka pravde, mada su moji najbliži ili drugi. Zločin je zločin.

Pazite, ja sam jedini od logoraša priznao Haški tribunal odmah čim je osnovan. Pisao sam pismo Luiz Arbur, javnom tužiocu. Rekao sam: "Molim vas, ja sam logoraš, bio sam toliko u Sarajevu, pobijena su mi djeca i tako, ja kao bivši logoraš priznajem Tribunal. Molim vas, sudite, optužite. Pomoći ću vam kako mogu. Ali nemojte jednosmjerno pravdu djeliti. I nemojte mješati politiku sa pravnom naukom". Možda sam jedini logoraš koji je bio dva puta i sa Luiz Arbur i sa Karlom del Ponte. Kada sam Karli del Ponte pokazao pismo Luiz Arbur i njezin odgovor, ona se začudila i rekla: "Hoćete li mi ovo dati?" "Hoću". Moj život je ništa, ali, treba se boriti. Treba istrajavati, treba dokazivati istinu, samo na osnovu dokumenata, na osnovu dokaza, ne lažno optuživati i ne sijati mržnju. Hrišćanski je da se ne mrzi. Ne treba mrziti. Isto tako, treba se boriti protiv zla. I što kaže brat Vaso da ne bi imao srca da ubije ubicu njegovog sina, nego bi rekao: "Ima sud, ima način da se on kazni". E, to su veličine.

Što se tiče logora Čelebići, zahvaljujem i Fondu za humanitarno pravo i gospođi Kandić što je ovaj skup pripremila, mada se epilog Haga obznanio. Donete su presude. Kakve su, takve su. Normalno, trojica su, ali, evo, oni su nam obećali, poštovana gospoda iz Haškog tribunala, da će ta dokumenta o zločinima, koji nisu u rangu suđenja Haškog tribunala, prosljediti nacionalnim sudovima. Ali isto tako, ja bih zamolio kao mučenik, kao logoraš, da istraju na tome. Pazite, ima dosta predmeta. Mi smo, kao Savez logoraša Republike Srpske, išli Jurčeviću i drugima. Pitamo: "Vama su ustupljeni predmeti za Konjic. Šta je bilo sa tim"? Poimenično znamo sve. Odgovorili su: "Nemamo sudija", "sad ćemo mi viditi" i slično. Ne može se tako raditi. Hoćemo pomirenje, hoćemo da sudimo ratnim zločincima. Ovi ne idu u Hag. Hoće li otići, ne znamo. Zvog ovih koje imamo ovde, gde je kompletna dokumentacija, gde je sve dokazano, pravdamo se: "Nemamo dovoljno sudija". Prema tome, molim vas da vi, sa instance Haškog tribunala, koji znate predmete, tražite povratne informacije. Jesu li ikako procesuirali? To je jedna stvar.

Druga stvar, Konjic, Konjic i Bradina, to je paradigma stradanja srpskog naroda. Ima svugdje stradanja, da se razumjemo, ali pazite, prvo najveće etničko čišćenje je učinjeno u Konjicu. Bradina je imala 700 stanovnika, srpsko stanovništvo, jedna kuća hrvatska i jedna muslimanska. Sve očišćeno. Nema nikoga. Niti se ko vraća. Niti ko pokušava da se vrati. To je jedna stvar. Druga stvar: 15 posto Srba u Konjicu, to je 6.700 stanovnika. Ostalo ih je 300. Sve je protjerano.

Iz Čelebića, koji su bili čisto srpsko selo, napravili su logor. Pa molim vas, ko je po komandnoj odgovornosti naredio da se formiraju logori? Ko je naredio da se etnički čisti? Da vam kažem, radi informacije, mi smo pred rat, znajući šta se desilo u Drugom svjetskom ratu, da se to ne ponovi, napravili tribinu jedini u Bosni i Hercegovini: HDZ, SDS i SDA. Povezali zastave, napravili muziku, veselje, živjećemo, nećemo da se zlo ovdje desi. Mi smo tu bili, onako, kao mala Jugoslavija, Bosna i Hercegovina. Dolazio je Čengić iz Sarajeva ispred SDA, pokojni doktor profesor Koljević i sve je bilo u redu. Međutim, šta se desilo. Oni fino šute i 'ajdemo, udri. I, eto. Zlo na zlo i evo gdje smo došli. Hvala vam na pažnji.

Nataša Kandić: Mi ovako zaključujemo popodnevnu sesiju "Glas žrtava". Zahvaljujem se svima koji su došli iz Zrenjanina, iz Niša, iz Kragujevca, iz Bratunca, iz Višegrada, iz Prijedora i nadam se da ste se svi priklonili našoj ideji da je ovo vreme provedeno sa žrtvama i slušanje njihovog iskustva i onoga što se njima dogodilo, dragoceno i da posle ovoga više znamo i imamo više podataka o tome šta se dogodilo u Konjicu, Bradini i uopšte u toj regiji. Hvala vam.